

ΦΙΛΙΠΠΟΥ Β. ΚΑΡΓΟΠΟΥΛΟΥ
Έρευνήτοϋ τοϋ Πανεπιστημίου Βοστώνης

ΛΟΓΙΚΗ, ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Ο κλασσικός άριστοτελικός διαχωρισμός τής ρητορικῆς σὲ δικανική, ἐπιδεικτική καὶ συμβουλευτική εἶναι παράλληλος μὲ τὸν κοινὸ διαχωρισμὸ τοῦ χρόνου τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς γλώσσας σὲ παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον. Ἄν τονίσουμε τὴν ἀπόλυτη σημασία τῆς ρητορικῆς, δίνοντας ἔτσι μιὰ σοφιστική στροφή στὴν σκέψη μας, τότε τὰ τρία εἶδη τῆς ρητορικῆς ἀντιστοιχοῦν στὶς ἀκόλουθες κατατάξεις τῆς χρονικῆς ἐμπειρίας : παρελθόν, παρελθόν καὶ παρὸν, παρελθόν καὶ παρὸν καὶ μέλλον. Πίσω ἀπὸ τὸν καινούργιο τοῦτο διαχωρισμὸ δὲν ὑπάρχει μόνο ἡ σοφιστική ἐμφαση στὴν ρητορική. Εἶναι εὐκόλο νὰ δοῦμε μιὰ ἀνάλογη ὄντολογία τοῦ χρόνου, ποὺ δέχεται ἀπόλυτα τὸν νέο αὐτὸν διαχωρισμὸ. Γυρίζω στοὺς κλασσικοὺς λοιπὸν γιὰ νὰ καθορίσω τὴν σχέση μου μὲ τὸν χρόνο, πρὶν ν' ἀρχίσω τοῦτον τὸν ἐπιδεικτικὸ λόγο.

Ὑπάρχουν δύο τρόποι γιὰ νὰ δοῦμε τὸ παρελθόν : ἡ ἱστορία καὶ ἡ ἐμπειρία. Πολλοὶ στοχαστὲς στὴν θέση τῆς ἐμπειρίας ἔχουν τὴν μνήμη, ὡστόσο σ' ἓναν τόσο στενὰ συνδεδεμένο κόσμῳ, ἡ προσωπικὴ μνήμη δὲν εἶναι ἄρκετὴ γιὰ νὰ στηρίξη τὴν ἰδέα ποὺ ἔχουμε γιὰ τοὺς καιροὺς, στοὺς ὁποίους ζοῦμε. Ἡ διαχωριστικὴ αὐτὴ γραμμὴ ἀνάμεσα σὲ ἱστορία καὶ ἐμπειρία δὲν ὀρίζεται καθαρὰ καὶ γίνεται ἔτσι πάντοτε βάση γιὰ διαφωνίες καὶ παρεξηγήσεις σὲ μικρὴ ἢ μεγάλῃ κλίμακα. Τὸ ἀκαθόριστο τοῦτο σύνορο, γιὰ καλὸ ἢ γιὰ κακό, κυμαίνεται μέσα σ' ἓνα πλατὺ φάσμα τῆς γνώσεώς μας τοῦ παρελθόντος : ὑπάρχουν ἱστορικοὶ ποὺ μᾶς ζητοῦν νὰ θεωρήσουμε τὸν τελευταῖο παγκόσμιον πόλεμον, ὡς ἱστορία καὶ ὄχι ὡς ἐμπειρία, ὅπως ἐξ ἄλλου ὑπάρχουν, τὴν στιγμὴ αὐτὴν ποὺ γράφω, Ἕλληνες γιὰ τοὺς ὁποίους, συναισθηματικὰ τουλάχιστον, ἡ πτώση τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν εἶναι ἱστορία ἀλλὰ ἐμπειρία.

Οἱ φιλόσοφοι ὡστόσο προσπαθοῦν νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὴν κοινὴ τούτῃ διαμάχῃ καὶ καταλύουν τὰ χρονικὰ σύνορα μὲ τὴν ἰδέα τοῦ *sub specie aeternitatis*. Παρ' ὅλο ποὺ ὡς φιλόσοφος ἀμφισβητῶ τὴν ὀρθότητα ποὺ ἔχει τοῦτο τὸ αἰώνιον φιλοσοφικὸ τέχνασμα, ὡς συμποσιαστὴς καὶ ρήτο-

ρας προτείνω να χρησιμοποιηθῇ. Θὰ ἤθελα δηλαδή νὰ τιμήσω τὸν Ι. Ν. Θ. ὄχι μὲ λόγους, ποὺ θὰ τιμήσουν τὸ ἄτομο καὶ θὰ παραγνώρισουν τὴν ἱστορία. Θὰ ἤθελα νὰ τιμήσω τὸν δάσκαλο Ι. Ν. Θ., ὅπως *sub specie aeternitatis* τιμῶνται οἱ δάσκαλοι τῆς φιλοσοφίας. Τέτοια τιμὴ, πιστεύω, ταιριάζει πάνω ἀπ' ὅλους στοὺς φιλοσόφους, ποὺ τοποθετοῦν τὸν ἑαυτὸ τους καὶ τὴν ζωὴ τους στὴν σκοπιὰ τῆς αἰωνιότητος. Γιὰ νὰ μὴν ξεχάσω ὅμως τὴν ἐμπειρία γιὰ χάρι τῆς ἱστορίας, τὸ ἄτομο γιὰ χάρι τοῦ εἴδους, ζητῶ ἀπὸ τὸν Ι. Ν. Θ. νὰ μοῦ δείξῃ τί θεωρεῖ ὡς τὴν πιὸ μεγάλη τιμὴ γιὰ ἓνα δάσκαλο τῆς φιλοσοφίας.

Στὸν πανηγυρικό λόγο ποὺ ἐξεφώνησε σὲ κάποια ἐπέτειο τῶν γενεθλίων τοῦ Πλάτωνος ὁ Ι. Ν. Θ. μιᾶ γιὰ τὴν τύχη τοῦ Σωκράτη νὰ ἔχῃ γιὰ μαθητὴ τοῦ τὸν Πλάτωνα καὶ γιὰ τὴν τύχη τοῦ Πλάτωνος νὰ ἔχῃ μαθητὴ τοῦ τὸν Ἀριστοτέλη. Ὅλα τοῦτα συνέβαιναν στίς 23 Μαΐου τοῦ 1963, καὶ ἂν ἤμουν λιγώτερο ἀριστοτελικὸς ἢ περισσότερο προληπτικὸς — τὸ ἴδιο κάνει —, θὰ θεωροῦσα ἀγαθὴ τύχη τὸ ὅτι συμπίπτει ἡ ἐπέτειος τῶν γενεθλίων μου μὲ τὴν ἐπέτειο τῶν γενεθλίων τοῦ Πλάτωνος. Πέρα ὅμως ἀπὸ τὶς τυχαῖες ἱστορικὲς συμπτώσεις, βλέπω στὸν παραπάνω λόγο τοῦ Ι. Ν. Θ. τὸ τί θεωρεῖ ὁ ἴδιος ὡς τὴν μεγαλύτερη τιμὴ γιὰ ἓνα δάσκαλο τῆς φιλοσοφίας. Ὁ Πλάτων ἐπεξέτεινε τὶς ἠθικὰς θεωρίες, τὴν μέθοδο καὶ τὴν παραδειγματικὴ ζωὴ τοῦ Σωκράτη μέχρι νὰ δημιουργήσῃ ἓνα ὁλόκληρο κόσμον. Ὁ Ἀριστοτέλης ἄσκησε κριτικὴ πάνω στίς κοσμοθεωρίες τοῦ Πλάτωνος καὶ δημιούργησε ἓνα πλῆθος ἀπὸ ἐπιστῆμες καὶ θεωρίες ἀπόλυτα βασισμένες στίς ἐπιστῆμες τοῦτες.

Συμπεραίνεται λοιπὸν ἀπὸ τὰ παραπάνω, πῶς γιὰ τὸν Ι. Ν. Θ. ἡ μεγαλύτερη τιμὴ, ποὺ μπορεῖ νὰ γίνῃ σὲ δάσκαλο τῆς φιλοσοφίας, εἶναι ἡ ἐπέκτασις τῶν θέσεων τοῦ καὶ ἡ κριτικὴ τῶν θεωριῶν τοῦ. Φυσικά, δὲν συμπεραίνεται μόνο αὐτό: ἂν ἡ ἱστορία δὲν εἶχε τοποθετήσῃ τοὺς τρεῖς τούτους δασκάλους καὶ μαθητὲς σὲ τέτοιο ψηλὸ σημεῖο, ἀμφιβάλλω ἂν θὰ εἶχαμε τὴν ἴδια γνώμη γιὰ τὴν μεγαλύτερη τιμὴ τοῦ Δασκάλου. Ὅμως ἂς ἀφήσουμε τὰ τῆς ἱστορίας στὴν ἱστορία καὶ ἂς γυρίσουμε στὰ δύο θέματά μας: στὴν ἐπέκτασις καὶ στὴν κριτικὴ. Ὁ Αἰσωπος μᾶς λέει ὅτι ξέρουμε καλὰ γιὰ τὴν κριτικὴ — τουλάχιστον γιὰ τὴν κριτικὴ τῶν ἄλλων. Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπέκτασις ὅμως τοποθετῶ πολλὰς ἐννοιες: τὴν προέκτασις, τὴν ἐφαρμογὴ, τὴν ἀποσαφήνισις, τὴν ἐρμηνεία καὶ ἐρμηνεύσις, τὴν στήριξις τῶν βάσεων, τὴν ἀφαίρεσις, τὴν ἀναλογία.

Μ' αὐτὴν τὴν ἐρμηνεία καταλαβαίνουμε τὴν βάση τοῦ λόγου τοῦ Ι. Ν. Θ.: ἂν δεχτοῦμε ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι αἰώνιος διάλογος καὶ δραστηριότητα, τότε τί πιὸ τιμητικὸ γιὰ τὸν φιλόσοφο-δάσκαλο ἀπὸ τὸ νὰ συνεχίσῃ τὸν φιλοσοφικὸν διάλογο. Ὁ φιλόσοφος-δάσκαλος μὲ τὴν εὐαίσθη-

σία τοῦ καὶ τὴν αὐτοκριτικὴ τοῦ ἀπομονώνει τὰ δύσκολα καὶ παραγωγικά σημεῖα τῆς θεωρίας τοῦ, ἀφήνοντας ἔτσι στοὺς μαθητὲς τοῦ, τοὺς ἄμεσους καὶ τοὺς ἔμμεσους (ἂν ἤμουν Πλατωνιστὴς θὰ προσέθετα καὶ τοὺς αἰώνιους μαθητὲς ὡς εἶδος), νὰ ἐπεκτείνουν καὶ νὰ κρίνουν τὶς θεωρίες τοῦ.

Ἔτσι λοιπὸν, φιλοσοφικά, *sub specie aeternitatis*, ἔρχομαι νὰ τιμήσω τὸν Ι. Ν. Θ.: μὲ κριτικὴ καὶ ἐπέκτασις. Ἀναζητῶ τὰ σημεῖα ποὺ ξεχώρισε ὁ Ι. Ν. Θ. μὲ τὴν φιλοσοφικὴ εὐαίσθησίαν τοῦ, καὶ μὲ κριτικὴ, μὲ ἐρμηνείαν, μὲ ἐφαρμογὴ, μὲ φιλοσοφικὴ στήριξις, καὶ τελικὰ μὲ νέες γνώσεις καὶ ὄργανα φιλοσοφικά, προσπαθῶ νὰ καταλάβω καὶ νὰ ἐπεκτείνω.

Καταλαβαίνω, ἀπὸ τὴν ἀρχή, πολὺ καλὰ, πῶς ἡ δική μου στροφὴ στὴν φιλοσοφία τῆς γλώσσας, τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἐπιστήμης καθὼς καὶ ἡ φιλοσοφικὴ μου πίστις σὲ μιὰ «περιγραφικὴ Μεταφυσικὴ» εἶναι ἀντίθετη φαινομενικὰ στίς φιλοσοφικὰς τάσεις τοῦ Ι. Ν. Θ. καὶ στὴν «ἀναθεωρητικὴ Μεταφυσικὴ» τοῦ (γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τὸν κλασσικὸ διαχωρισμὸ τοῦ P. F. Strawson). Καταλαβαίνω ἐπίσης καλὰ τὶς τάσεις ἀνάμεσα στὸν ἀριστοτελισμὸ καὶ στὸν πλατωνισμὸ, ὅπως καλὰ καταλαβαίνω πῶς ἓνας ὁλόκληρος ὠκεανὸς καὶ μισὸς αἰώνας χωρίζει τὶς φιλοσοφικὰς μου σπουδὰς ἀπὸ τὶς σπουδὰς τοῦ Ι. Ν. Θ. Ὅμως ἡ ἀλήθεια δὲν ἔχει πατρίδα καὶ εἶναι ἄπειροι οἱ παραλληλισμοί, καὶ τὸ δὲ μάτι τοῦ φιλοσόφου ξέρεي νὰ διακρίνῃ τὴν ὁμοιότητα ἐκεῖ ὅπου φαινομενικὰ ὑπάρχει ἀντίθεση, ὅπως ξέρεي νὰ διακρίνῃ τὴν νομοτέλεια ἐκεῖ ὅπου φαινομενικὰ κυριαρχεῖ τὸ χάος.

Συγκεκριμένα λοιπὸν συνεχίζω τὸν διάλογο, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὰ βασικά σημεῖα ποὺ ἀπομόνωσε καὶ τόνισε ὁ Ι. Ν. Θ. στὰ θέματα τῆς Λογικῆς, τῆς Φιλοσοφίας τῆς Λογικῆς, καὶ στίς σχέσεις Λογικῆς καὶ Μεταφυσικῆς. Σὲ κάθε περίπτωσι θὰ ἀναζητήσω τὴν ἀρχὴν τὰ σημεῖα ποὺ τόνισε ὁ Ι. Ν. Θ. καὶ μὲ ἐρμηνείαν, στήριξις, ἐφαρμογὴ, καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τῆς σύγχρονης Λογικῆς καὶ Φιλοσοφίας τῆς λογικῆς θὰ ἐπεκτείνω κριτικὰ τὶς θέσεις τοῦ Ι. Ν. Θ., δείχνοντας ἔτσι ἔμπρακτα τὴν σπουδαιότητα τοῦ φιλοσοφικοῦ ἔργου τοῦ δασκάλου.

2. Ὅπωςδήποτε ἡ σύγχρονη Λογικὴ δὲν βρῆκε πρόσφορο ἔδαφος στὴν χώρα μας. Τὰ χρόνια καὶ περισσότερο ἀπ' ὅλα τὸ φιλοσοφικὸ κλῆμα, στὸ ὁποῖο γράφουν οἱ φιλόσοφοι τῆς Λογικῆς, ἀποδείχτηκε ἀκατάλληλο γιὰ νὰ δεχτῇ τὶς λογικὰς θεωρίες τῶν Leibniz, Boole, De Morgan, Frege, Dedekind, Peano, Russel, Whitehead, Wittgenstein, Zermelo, Löwenheim, Skolem, Brouwer, Gödel, Carnap, Church, Quine καὶ ἄλλων. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ στοχαστὲς μέσα σὲ διάστημα δύο αἰώνων κατάρθωσαν νὰ ἀλλάξουν ἐντελῶς τὸν χαρακτήρα τῆς λογικῆς. Ἡ Λογικὴ ἔγινε ἐπιστῆμη μὲ κύρος καὶ θετικὰ ἀποτελέσματα καὶ ἐξαπλώθηκε ἀπὸ τὰ πιὸ ἀφηρημένα προβλήματα τῆς Μεταφυσικῆς, ὅπως τὸ πρόβλημα τῆς οὐσίας καὶ τῆς ὑπάρξεως,

ὡς τὰ πιὸ συγκεκριμένα προβλήματα τῆς τεχνολογίας, ὅπως τῶν ἠλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν.

Εἶναι ἀναμφισβήτητο γεγονὸς καὶ δεδομένο τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης ὅτι ἡ σύγχρονη συμβολικὴ λογικὴ εἶναι πιὸ ἀπλῆ, πιὸ ἐκτενής, πιὸ παραγωγικὴ, πιὸ συστηματοποιημένη, λιγώτερο ἐσφαλμένη ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ λογικὴ, τὴν ὁποία περιλαμβάνει ὡς ὑποκεφάλαιό της συστηματοποιώντας τὰ σωστά πορίσματά της καὶ διορθώνοντας τὰ σφάλματά της. Ἡ σύγχρονη λογικὴ εἶναι ὄργανο καὶ βάση γιὰ τὴν σύγχρονη ἐπιστήμη, ὅσον ἀφορᾷ τὸ τυπικὸ μέρος της. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ φιλοσοφικὸ μέρος της, ἡ σύγχρονη λογικὴ εἶναι συνέχεια καὶ ὄριο τῆς ἐπιστήμης καὶ παρουσιάζει σπουδαία καὶ κρίσιμα προβλήματα. Κοντολογίς ἡ σύγχρονη λογικὴ εἶναι πιὸ λογικὴ, πιὸ ἐπιστημονικὴ καὶ πιὸ φιλοσοφικὴ ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ λογικὴ.

Τὸ φιλοσοφικὸ κλῆμα καὶ οἱ φιλοσοφικὲς ἀνάγκες τῆς χώρας (ὁ περιορισμὸς τῆς διδασκαλίας τῆς φιλοσοφίας μόνον στοὺς φιλολόγους) ἄρχισαν στὰ χρόνια μας νὰ ἀλλάζουν. Στὴν εὐρωπαϊκὴ σκηνὴ ἄρχισαν νὰ φαίνονται οἱ καθαρὰ λογικὲς σχολές, ποὺ ἀκολουθοῦν καὶ προάγουν τὴν σύγχρονη λογικὴ : ἡ σχολὴ τοῦ Erlangen στὴν Γερμανία μὲ κύριους ἀντιπροσώπους τοὺς Lorenzen, Kamlah, ἡ σχολὴ τοῦ Ἐλσίνκι στὴν Φιλανδία μὲ τοὺς von Wright, Hintikka, ἡ σχολὴ τοῦ Μονάχου καθὼς καὶ τὸ γενικὸ ἐνδιαφέρον στὴν γλωσσολογία καὶ στὴν λογικὴ δομὴ τῆς γλώσσας. Παράλληλα στὴν Ἑλλάδα πρώτη, πιστεύω, ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, στὸ φιλοσοφικὸ τῆς ὄργανο, τὴν «Φιλοσοφία», ἀφήνει χῶρο γιὰ τὴ σύγχρονη λογικὴ : τὰ ἄρθρα τοῦ καθηγητοῦ καὶ ἀκαδημαϊκοῦ Φ. Βασιλείου ἦταν γιὰ μένα πηγὴ ὠφέλειας καὶ αἰσιοδοξίας.

Ὡστόσο συνεχίζεται στὴν Ἑλλάδα ἡ ἀντίδραση ἀπέναντι στὴ σύγχρονη λογικὴ, καὶ αὐτὴ ἡ ἀντίδραση δὲν ἔχει βάση της μόνον τὴν ἄγνοια, τὴν ἀδιαφορία ἢ τὴν ὀπισθοδρομικότητα ἢ τελικὰ τὴν δυσκολία τῆς σύγχρονης λογικῆς. Μερικὲς ἀπὸ τίς βασικὲς θέσεις ποὺ παίρνει αὐτὴ ἡ ἀντίδραση φιλοσοφικὰ εἶναι οἱ ἀκόλουθες τέσσερις, ποὺ δείχνουν καθαρὰ μιὰ ἄποψη γιὰ τὴν τυπικὴ λογικὴ καὶ τὴν Φιλοσοφία τῆς λογικῆς. (1) Ἡ σύγχρονη λογικὴ εἶναι οὐσιαστικὰ τυπικὴ λογικὴ, ποὺ ἀπλώνεται σὲ δύο κατευθύνσεις : α) σὲ λεπτομέρειες τοῦ λογικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖο ἔχει σὲ γενικὲς γραμμὲς ἀναπτυχθῆ ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ λογικὴ, καὶ β) σὲ σχέσεις παραγωγῆς μὲ τὰ Μαθηματικά. (2) Πολλοὶ ἀκολουθοῦν τουλάχιστον de facto τὸν Kant στὸ λάθος του νὰ πιστεύῃ, ὅτι : α) ἡ λογικὴ ἐρευνα ἔχει φτάσει οὐσιαστικὰ στὸ τέλος της στὴν παραδοσιακὴ λογικὴ (τουλάχιστον στὸ τυπικὸ μέρος της), ἢ β) τουλάχιστον γιὰ τὴν Φιλοσοφία τῆς λογικῆς καὶ τῶν κατηγοριῶν ἡ παραδοσιακὴ λογικὴ εἶναι ἀρκετὴ καὶ σωστή. (3) ὅσον ἀφορᾷ τὸ φιλοσοφικὸ μέρος τῆς λογικῆς ἡ σύγχρονη λογικὴ, ὡς τυπικὴ, ἔχει λίγα

νὰ προσφέρῃ, καὶ (4) Ἡ Φιλοσοφία τῆς λογικῆς ἔχει περισσότερο νὰ κάνῃ μὲ τὴν γνωσιολογία καὶ λιγώτερο μὲ τὴν τυπικὴ λογικὴ.

Πρὶν λοιπὸν ἀρχίσω νὰ μιλῶ γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Ι. Ν. Θ., εἶναι ἀνάγκη νὰ μιλήσω γιὰ τὴν σύγχρονη λογικὴ. Ἀντίθετα πρὸς τίς παραπάνω θέσεις θὰ ὑποστηρίξω ὅτι ἡ σύγχρονη λογικὴ, μ' ὅλη τὴν τυπικὴ αὐστηρότητά της, ἔχει ἄμεσες σχέσεις πρὸς τὴν Φιλοσοφία τῆς λογικῆς, ὅτι ἡ Φιλοσοφία τῆς λογικῆς δὲν εἶναι γνωσιολογία ἀλλὰ ξεχωριστὸς φιλοσοφικὸς κλάδος, ὅτι ἡ σύγχρονη λογικὴ δὲν εἶναι μόνον τυπικὴ, ἀλλὰ ἀπὸ μόνῃ της ἔχει φιλοσοφικὲς τάσεις καὶ προβλήματα, καὶ τελικὰ ὅτι ἡ σύγχρονη λογικὴ καὶ μόνῃ ἡ σύγχρονη λογικὴ εἶναι συνέχεια τῶν ἐπιστημῶν καὶ βάση γιὰ ὑπεύθυνη καὶ ἐπιστημονικὴ Μεταφυσικὴ καὶ Φιλοσοφία. Ἀφήνω κατὰ μέρος τὸ θέμα τῶν σχέσεων τῆς παραδοσιακῆς λογικῆς μὲ τὴν σύγχρονη. Δέχομαι ὡς παραδεκτὸ πόρισμα καὶ ὡς ἐμπειρία τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, ὅτι ἡ σύγχρονη λογικὴ ξεπερνᾷ, περιλαμβάνει καὶ διορθώνει τὴν παραδοσιακὴ λογικὴ. Γιὰ ν' ἀποδειχθῇ τοῦτο χρειάζεται μόνον κοινὸς νοῦς καὶ ἓνα καλὸ ἐγχειρίδιο σύγχρονης λογικῆς.

Αὐτὰ ποὺ γράφω παραπάνω εἶναι σὲ ἀπόλυτη συμφωνία μὲ τὸ πρῶτο σημεῖο, ποὺ ἀναγνωρίζω στὸ λογικὸ ἔργο τοῦ Ι. Ν. Θ. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια τὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ἡ πρώτη πρόταση στὸ πρῶτο ἀποκλειστικὰ λογικὸ σύγγραμμά του. Ἦδη στὴ 1933 ὁ νεαρὸς Ι. Ν. Θ. ἀρχίζει τὴν κριτικὴν του γιὰ τὴν «Λογικὴ» τοῦ Βορέα μὲ τὴν ἀκόλουθη διάγνωση : «Ἡ ἔλλειψη Λογικῆς στὴν Ἑλλάδα εἶναι ἀνάλογη πρὸς τὴν ἔλλειψη σοβαρῆς ἐπιστήμης». Κοντὰ σ' αὐτὴν τὴν παραγωγικὴ καὶ σωστὴ διάγνωση ὑπάρχει καὶ ἡ σωστὴ θεραπεία, τὸ δεύτερο σημεῖο ποὺ ἀπομονώνει ὁ Ι. Ν. Θ. Σὲ γενικὲς γραμμὲς ἡ θεραπεία εἶναι ἡ στροφὴ στὴν φιλοσοφικὴ λογικὴ, ἡ θεώρηση τῆς λογικῆς ὄχι μόνον ὡς τυπικοῦ ὄργανου ἀλλ' ὡς ἀρχῆς καὶ βάσης τῆς ἐπιστήμης. Ὁ σωστὸς καὶ ὑπεύθυνος τοῦτος λόγος ὑπαγορεύει στὴν ἐπέκτασή μας πολλὰ καὶ διάφορες θέσεις. Ἀπὸ τὴν μιὰ πλευρὰ, ὅτι ἡ Λογικὴ βρίσκεται στὸ ἴδιο ἐπίπεδο βεβαιότητος μὲ τίς ἄλλες ἐπιστῆμες ἢ στὸ ἴδιο ἐπίπεδο βεβαιότητος μὲ τὴ Φιλοσοφία, ἢ ὅτι γενικὰ δὲν εἶναι ἐπιστῆμη μὲ ἀπόλυτο κῦρος. Ἡ ἀντίθετη θέση, ὅτι δηλαδὴ μὲ βάση τὴν λογικὴ ὡς ἀρχὴ μπορούμε νὰ παράγουμε κατὰ λογικὴν ἀκολουθίαν ἢ παραγωγὴ τὴν ἐπιστήμη, εἶναι ἀπόλυτα λογοκρατικὴ καὶ ἀπὸ τὰ πράγματα ἀστήρικτη.

Στὴν συγκεκριμένη τότε περίπτωσις ὁ Ι. Ν. Θ. ἀνταποκρινόταν σὲ ἓνα βασικὸ σφάλμα τοῦ Βορέα. Ὁ Βορέας, ἐνῶ ταυτίζει τὴν Φιλοσοφία μὲ τὸ σύνολο τῶν ἐπιστημῶν, θεωρεῖ τὴν λογικὴ καθαρὰ καὶ μόνον τυπικὴ. Οἱ δύο αὐτὲς βάσεις τοῦ Βορέα μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν συνδεδεμένες κατ' ἀναγκαιότητα, ὅπως κάνει ὁ Ι. Ν. Θ., ἢ μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν κατ' ἀναγκαιότητα ἀσύνδετες, ὁπότε ἀποδεικνύεται ἔτσι ὁ ἀντιφατικὸς λόγος τοῦ Βορέα. Ὅταν

ή φιλοσοφία ταυτίζεται με την επιστήμη στο σύνολό της, τότε η φιλοσοφία αναγκαστικά μένει στο επίπεδο της επιστήμης, και η λογική ως μέρος της φιλοσοφίας πρέπει να είναι ουσιαστική, έρμηνευμένη, και όχι τυπική, γιατί αλλιώς ξεφεύγει σε διαφορετικό επίπεδο και από την επιστήμη και από τη φιλοσοφία. Δύο δρόμοι μένουν για να βγῇ κανείς από αυτήν την δυσκολία : ή να ανεβάσει την επιστήμη στο επίπεδο της φιλοσοφίας και να παραγάγει την επιστήμη λογικά από την φιλοσοφία ή να διαχωρίσει λογική και φιλοσοφία από την επιστήμη, όποτε η φιλοσοφία γίνεται αναλυτική και ταυτίζεται με την λογική. Η πρώτη λύση είναι λογοκρατική, ή δεύτερη λογικο-θετικιστική.

Σωστά προτείνει λοιπόν ο I. N. Θ., ότι η λογική πρέπει να είναι φιλοσοφική. Με βάση αυτό το σημείο δύο δρόμοι ανοίγονται. "Η πρέπει να τοποθετήσουμε την φιλοσοφία ως αρχή υπεράνω της επιστήμης και να περιορίσουμε την φιλοσοφική πλευρά της λογικής σε γνωσιολογικές θεωρήσεις, ή να θεωρήσουμε την φιλοσοφία γενικά και την μεταφυσική ειδικά ως όρια της επιστήμης και να κάνουμε την λογική μας ουσιαστική, έρμηνευμένη στο μεγαλύτερο μέρος της.

Οί δύο δρόμοι οδηγούν σε διαφορετικές κατευθύνσεις. Ο πρώτος μπαίνει σε θέματα καθαρά γνωσιολογικά. Ο δεύτερος δημιουργεί ιδιαίτερο κλάδο για την Φιλοσοφία της λογικής. Και οί δύο δρόμοι είναι παραγωγικοί και έχουν αρκετά στενές σχέσεις μεταξύ τους. Η γνωσιολογία ως θεραπεία τών θεμελιών τών επιστημών έχει άμεση σχέση με την στήριξη του επιστημονικού μέρους της λογικής. Όμως, πιστεύω, η Φιλοσοφία της λογικής δεν είναι γνωσιολογία. Η λογική ως όριο τών επιστημών ξεφεύγει από τον κανονικό κύκλο τών επιστημών, ξεφεύγει μ' άλλα λόγια από την ανάγκη για γνωσιολογική στήριξη.

Τούτη η καινούργια έρμηνεία και προέκταση έρχεται να συμφωνήσει απόλυτα με το τρίτο σημείο, που απομονώνει και αναγνωρίζει ο I. N. Θ., ότι δηλαδή η στήριξη της λογικής, ή οποιαδήποτε στήριξη της λογικής, προϋποθέτει την λογική. Έτσι μιιά γνωσιολογική στήριξη της λογικής καταντά ή κυκλική ή ψυχολογιστική. Στην χώρα μας δυστυχώς ή Φιλοσοφία της λογικής ταυτίζεται με την Γνωσιολογία με αποτέλεσμα να περιορίζεται στην γνωσιολογική θεμελίωση τών λογικών αρχών. Οί λογικές αρχές που διδάσκονται σπάνια αναλύονται όντολογικά, και πολλές φορές περιλαμβάνουν αρχές που δεν έχουν τίποτα να κάνουν με την λογική, όπως ή αρχή του αποχρῶντος λόγου. Αυτό είναι ένα από τα τιμήματα που πληρώνουμε, όταν δεν ξεχωρίζουμε ένα χώρο για την Φιλοσοφία της λογικής. Τελικά, ή στήριξη τών λογικών αρχών είναι ένα μικρό μέρος της Φιλοσοφίας της λογικής και άφορā βασικά την τυπική λογική, όσο παραγνωρίζεται ή όντολογική έρμηνεία αυτών τών αρχών.

Και ενώ ή γνωσιολογία χρειάζεται την λογική περισσότερο από ότι ή λογική την γνωσιολογία, μόνη της ή σύγχρονη λογική δείχνει τα σημεία όπου πρέπει να επέμβη ή φιλοσοφία. Τά διάφορα λογικά παράδοξα (όπως του Έπιμενίδη, του Russel, του Grelling), τά θεωρήματα της Μεταλογικής (όπως τών Löwenheim - Skolem, Gödel, Church) και ή έρμηνεία τους, τά προβλήματα της άναφορās (Russel, «On Denoting», Frege, «Sinn und Bedeutung»), τά παράδοξα της όντολογίας (τό πρόβλημα της μη ύπαρξης, τό πρόβλημα της ταυτότητας), όλα αυτά είναι άφετηρίες, μέσα από την σύγχρονη λογική για φιλοσοφική θεώρηση της λογικής. Η Φιλοσοφία της λογικής σχετίζεται βασικά με την Μεταφυσική (ιδιαίτερα με την συστηματική όντολογία), την φιλοσοφία της γλώσσας και την φιλοσοφία της επιστήμης, μ' ένα λόγο με ό,τι περιλαμβάνει σήμερα ή αναλυτική φιλοσοφία. Μέρος αυτής της φιλοσοφίας είναι ή γνωσιολογία, αλλά περισσότερο ως ένα συστηματοποιημένο αποτέλεσμα παρά ως αρχή (έξηγώ : βασισμένη σε όντολογία, λογική, γλώσσα και άποδεκτή επιστήμη, ή γνωσιολογία γίνεται όργάνωση της ανθρώπινης γνώσης σε ένα ένιατο σύστημα, όπως π.χ. τό σύστημα «Aufbau» του Carnap).

Πιο βαθός είναι λοιπόν ό δρόμος της άνάλυσης για πολλούς λόγους. Αρχικά ή τελειότητα του προτασιακού λογισμού (τελειότητα με την έννοια της δυνατότητάς του να εκφράση την τιμή αλήθειας οποιασδήποτε σύνθετης πρότασης) βασίζεται στην έννοια τών συνδετικών, που είναι γλωσσική. Ύστερα είναι φανερό, άκόμη κι από την εποχή του Kant, ότι ή τυπική λογική πρέπει να τοποθετηθῇ στον χώρο τών αναλυτικών προτάσεων, που άντλούν την αλήθειά τους από την γλωσσική έρμηνεία τών λέξεων. Τελικά ό άπλοϊκός έμπειρισμός του Βορέα, που σωστά απομονώνει και επικρίνει ο I. N. Θ., είναι μιιά ένδειξη ότι τουλάχιστον ή μιιά γνωσιολογική προσπάθεια για θεμελίωση της λογικής καταντά σε ψυχολογισμούς, που δεν έξηγούν τίποτε, ή σε ταυτολογίες, που επαναλαμβάνουν ό,τι ήδη ξέρουμε. Άλλά ως πάrouμε την ύπόθεση της λογικής από την αρχή. Ψάχνω για τό σημείο-αρχή που χρησιμοποιεί ο I. N. Θ. για να αρχίση να μιλά για λογική. Τούτο τό σημείο είναι ή πίστη στην λογικότητα τών ανθρώπων. Ο I. N. Θ. δηλώνει την πίστη του γενικά στην λογικότητα τών ανθρώπων και ιδιαίτερα τών Έλλήνων.

Άναρωτιέμαι : μπορούμε να πάμε πιο βαθιά, σε μιιά πιο βασική αρχή από αυτήν την λογικότητα ; Σωστά, εδώ μπορούμε να ύποστηρίξουμε την θέση (σε σχέση με τό τρίτο σημείο παραπάνω), ότι τό να ρωτήσουμε αν ύάρχη αρχή πιο βασική από την λογικότητα προϋποθέτει ήδη την λογικότητα. Με βάση λοιπόν αυτήν την θέση μπορούμε να συνεχίσουμε και να όρίσουμε την λογική ως επιστήμη τών αρχών της νοήσεως. Ύάρχει όμως και μιιά άλλη δυνατή προέκταση, ή όποία ναί μεν δεν θα στηρίξη την λογική

άπολυτα, αλλά τουλάχιστον θα έξ η γ ή σ η, θα αναλύσει την θέση, ότι οι άνθρωποι είναι λογικοί. Πού διαπιστώνουμε την λογικότητα των ανθρώπων; Τί μαρτυρία έχουμε για την λογικότητα ενός ανθρώπου ή των ανθρώπων γενικά; Πιστεύω πως όλοι θα συμφωνήσουν, ότι η πιο άπτη μαρτυρία για την λογικότητα των ανθρώπων είναι η γλώσσα με την γραμματική και το συντακτικό της. Φυσικά τώρα το πρόβλημα επεκτείνεται στο αν θα μείνουμε στο επίπεδο της άπτης μαρτυρίας ή θα προχωρήσουμε πέρα από την γλώσσα. Υπάρχουν δύο δρόμοι: Ένας οδηγεί στους εσωτερικούς κόσμους και στις εσωτερικές διαστάσεις, αλλά συναντά το πρόβλημα του νοῦ. Τί είναι νοῦς; Σε τέτοια θέματα υπάρχει πολλή διαφωνία και πιστεύω πως πρέπει να τα ερευνήσουμε, αλλά όχι πριν να έχουμε κατάλληλα προετοιμάσει τη λογική μας. Υπάρχει κι ο άλλος δρόμος, που είναι πιο βατός και παραμένει στα επίπεδα της συμφωνίας. Οί δύο δρόμοι, πιστεύω, οδηγούν στο ίδιο σημείο, διαλέγω όμως τον δεύτερο, γιατί μου χρειάζεται ο οδηγός της λογικής και γιατί μένοντας στα επίπεδα της συμφωνίας δεν κινδυνεύω να χάσω συνοδοιπόρους μου. Μένουμε στο επίπεδο της γλώσσας άκόμα και γιατί μάς ενδιαφέρει η οντολογική απλότητα (να μην υπάρχουν στις θεωρίες μας περισσότερα πράγματα απ' ό,τι υπάρχουν στον οὐρανὸ καὶ στήν γῆ) και γιατί πιστεύουμε ότι η απλότητα του αίσθητου έχει κάποιο μεγαλείο.

Όστόσο δεν συγχέουμε γλώσσα και αντικείμενο. Για την ακρίβεια η στροφή στην γλώσσα μάς κάνει ευαίσθητους σε τέτοιους κινδύνους και άποφεύγουμε το τόσο συνηθισμένο σφάλμα πολλών φιλοσόφων, που, όπως λέει ο Ν. Goodman, βλέπουν τα χαρακτηριστικά του λόγου ως χαρακτηριστικά του θέματος για το οποίο ο λόγος. Η συνάφεια του λόγου δεν ύπονοει άναγκαστικά την συνάφεια του κόσμου, για τον οποίο γίνεται ο λόγος. Κατ' αναλογία ή απλότητα του λόγου περιγράφει με τόση επιτυχία έναν κόσμο σύνθετο στην οὐσία του. Η ορθότητα της γλωσσικής κατεύθυνσης άλλωστε φαίνεται και στην στήριξη των αναλυτικών προτάσεων, που έχει τις ρίζες της στην γλώσσα: το ίδιο και η θεμελίωση του προτασιακού και κατηγορηκού λογισμού πρώτης τάξεως στην έννοια των λογικών σταθερών.

Είναι φυσικό ότι μια τέτοια στροφή δημιουργεί το πρόβλημα των σχέσεων γλώσσας και λογικής στην μορφή του αιώνιου προβλήματος «της κόττας και του αυγού». Ποιά προηγείται, η γλώσσα ή η λογική; Το πρόβλημα είναι ενδιαφέρον, αλλά στην οὐσία του είναι άλυτο, αν δεχθούμε ως δεδομένη την θέση της άπροσδιοριστίας της μετάφρασης του W. V. O. Quine. Καί σε συμπέρασμα, το πρόβλημα καθ' αυτό είναι άνούσιο: «There is no fact to be right or wrong about».

Φυσικά η γλωσσική κατεύθυνση δεν λέει ότι μπορούμε να εξισώσουμε γλώσσα και λογική. Η λογική τραβά πιο βαθιά, ενώ η γλώσσα είναι πιο πλατειά. Ό,τι είναι γραμματικά παραδεκτό δεν είναι άναγκαστικά και λο-

γικά παραδεκτό: Κατηγορικά λάθη, αντιφατικές προτάσεις και μύριες διακρίσεις στην γλώσσα δεν μπορούν να περάσουν ή να συμβολιστούν στην ατομικότητά τους στην λογική. Ποιό είναι λοιπόν το κριτήριο που όρίζει την λογική σημασία της γλώσσας; Ποιό είναι το διαβατήριο που δείχνουν οι γλωσσικές εκφράσεις, πριν να τους επιτραπεί ή είσοδος στο βασίλειο της λογικής; Η ουσιαστική διαφορά άνάμεσα σε λογική και γλώσσα είναι ότι η λογική, αντίθετα από την γλώσσα και την γραμματική, ενδιαφέρεται βασικά για την τυπική αλήθεια, για το τυπικά άληθινό. Όταν μια έκφραση γλωσσική έχει μαζί της σημασία, που έχει σχέση με την τυπική αλήθεια, τότε το πέρασμά της στην λογική είναι έξασφαλισμένο. Φυσικά μέχρι να γίνει μόνιμος κάτοικος και υπήκοος της λογικής μεσολαβεί καιρός και έλεγχος. Όλα αυτά έχουν γίνει λίγο πολύ δεκτά από την εποχή του Frege, που όρισε το άληθινό ως το επιστητό της λογικής (όπως το όρατο είναι το επιστητό της αισθητικής και το καλό της ήθικης). Ο Quine με μια πολύ ζωντανή παρομοίωση δίνει την σχέση λογικής και γραμματικής: «Η λογική κυνηγά την αλήθεια πάνω στο δέντρο της γραμματικής».

Φτάνουμε έτσι σ' ένα έξαιρετικά παραγωγικό σημείο - σταυροδρόμι. Βρισκόμαστε μπροστά σε δύο διαφορετικούς όρισμούς της λογικής. Όταν ή λογική όρίζεται ως επιστήμη των νόμων της σκέψης, τότε ο δρόμος για την γνωσιολογία είναι άνοιχτός. Όταν από την άλλη πλευρά ή λογική όρίζεται ως επιστήμη του άληθινού, όπως αυτό εκφράζεται στην γραμματική, τότε ή λογική άποκτά δικό της αντικείμενο και ή φιλοσοφία της γίνεται ανεξάρτητος κλάδος. Η έρευνα των συνθηκών της αλήθειας άνοίγει τον δρόμο για την Μεταφυσική. Τοῦτες οί σκέψεις έξηγούν γιατί ο μεγάλος Σταγειρίτης, ο πατέρας της Λογικής, μιλά για γλώσσα και έκφραση πριν να μιλήσει για λογική, και καταλήγει άλάνθαστα τελικά στην Μεταφυσική.

Άλλά ως έρευνήσουμε τους δύο δρόμους που άνοίγονται μπροστά μας. Παίρνω ως σημείο για επέκταση την στροφή του I. N. Θ. προς την γνωσιολογία, που βασίζεται στον πρώτο όρισμό της λογικής. Όπωςδήποτε ο άπλοϊκός έμπειρισμός του Βορέα δεν είναι ικανός να στηρίξει όχι μόνο την λογική αλλά και το ελάχιστο μέρος της ανθρώπινης γνώσης. Είναι γνωστό σ' όποιονδήποτε σκέφτεται κριτικά, ότι το άλλο οικόδομημα της ανθρώπινης σκέψης δεν έχει άπόλυτη άντιστοιχία με τα δεδομένα των αισθήσεων, αλλά τα υπερβαίνει θεωρητικά κατά πολύ. Για να καταλάβουμε έστω και στο πιο χαμηλό σημείο της περιγραφής τον κόσμο, οί αισθήσεις δεν είναι άρκετές. Μόνο στα άκρα της ή ανθρώπινη γνώση άγγίζει την έμπειρία, όπως μάς επαναλαμβάνει ο Quine, ενώ το υπόλοιπο οικόδομημα άνταποκρίνεται στην έμπειρία μόνο έμμεσα με βάση εσωτερικές συστηματικές σχέσεις. Το συμπέρασμα αυτής της σκέψης, παραδεκτής από τόσους φιλοσόφους, είναι

ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἀνθρώπινης γνώσης ὑπερβαίνει τὴν ἐμπειρία καὶ μόνο ἔμμεσα (ἢ καθόλου) καὶ ὄχι κατ' ἀπόλυτη ἀνάγκη ἀνταποκρίνεται στὰ ἐμπειρικά δεδομένα. Φυσικά ὁ ἄμεσος κίνδυνος εἶναι νὰ πιστέψουμε, ὅτι πάνω στὶς ἴδιες ἐμπειρικὲς βάσεις μποροῦμε νὰ στηρίξουμε ἅπαιρα οἰκοδομήματα γνώσεων. Ἡ πρώτη ἀντίδρασή μας εἶναι νὰ ἀποκλείσουμε τὰ συστήματα, ποὺ δὲν στέκονται λογικά, ποὺ περιέχουν δηλαδὴ ἀντιφάσεις. Ὡστόσο ἡ λογικὴ συνάφεια, ὅπως ἔδειξε ὁ Kant, μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθῇ μόνο ὡς ἀρνητικὸ κριτήριον τῆς ἀλήθειας καὶ μᾶς ἀφήνει μὲ πολλὰ λογικά συναφῆ οἰκοδομήματα γνώσης ποὺ ἀλληλοαποκλείονται. Ἀνάλογα, ὅπως δίδαξε ὁ Leibniz, ἡ λογικὴ ἰσχύει σ' ὅλους τοὺς δυνατοὺς κόσμους, ἐνῶ ἐμεῖς ψάχνουμε γιὰ τὸν ἓνα πραγματικὸ κόσμον μέσα σ' ὅλους τοὺς λογικά δυνατούς. Χρειαζόμαστε λοιπὸν κριτήρια ἀλήθειας πρὶν ἰσχυρὰ ἀπὸ τὴν λογικὴ συνάφεια (ποὺ εἶναι μόνον *sine qua non* ἀρνητικὸ κριτήριον) καὶ λιγώτερο ἀντιφατικά καὶ προβληματικά ἀπὸ τὴν ἀντιστοιχία μὲ τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων.

Οἱ δρόμοι λοιπὸν συναντιοῦνται. Ὁ δρόμος τῆς γνωσιολογίας μᾶς ὁδηγεῖ στὸ καινούργιο τοῦτο σταυροδρόμι μὲ τὰ κριτήρια τῆς ἀλήθειας. Ὅταν ἡ προσπάθειά μας γιὰ λογικὴ ἀνασκευή τοῦ κόσμου μὲ μοναχὲς βάσεις τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων καὶ τὴν λογικὴ συνάφεια δὲν δικαιῶνται τὴν ἀνθρώπινη γνώση, τότε ἀναζητοῦμε νέα κριτήρια ἀλήθειας. Ξανὰ παίρνουμε τὸν δρόμο τῆς λογικῆς.

Τὰ νέα κριτήρια τῆς ἀλήθειας βρίσκονται στὴν ἐρμηνευμένη λογικὴ, στὴν μεταφυσικὴ λογικὴ, στὴν λογικὴ τῶν ἀντικειμένων. Αὐτὴ ἡ λογικὴ ποὺ δὲν εἶναι κενή, φτάνει ἔμμεσα καὶ ἀγγίζει τὴν ἐμπειρία, ἀλλὰ δὲν στηρίζεται στὴν ἐμπειρία. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια ὅλη ἡ ἐμπειρικὴ γνώση στηρίζεται στὴν λογικὴ αὐτὴν τῶν ἀντικειμένων. Στὰ πολλὰ δνόματα ποὺ τῆς ἔχω δώσει προσθέτω καὶ ἄλλα δύο : «περιγραφικὴ μεταφυσικὴ» καὶ «λογικὴ τῆς ἀναφορᾶς στὰ ἀντικείμενα».

Μ' ὅλη τὴν φιλοσοφικότητά της ὅμως ἡ λογικὴ τῆς ἀναφορᾶς διατηρεῖ τὸν αὐστηρὸ χαρακτήρα της μ' ὅλη τὴν δύναμη καὶ τὴν ἀπλότητά του. Ὅπως εἶπαμε, πρόκειται γιὰ *λογικὴ* ποὺ ἀναφέρεται σὲ ἀντικείμενο¹. Ὁ Kant μᾶς φέρνει πίσω στὴν γνωσιολογία, πηγαίνοντας ἔτσι ἓνα βῆμα παραπέρα : συνδέει τὴν ἀναφορὰ στὸ ἀντικείμενο — τὴ σύνθεση τῆς ἔννοιας «ἀντικείμενο» στὴν ὑπερβατολογικὴ λογικὴ — μὲ τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς ἐπιστήμης σύμφωνα μὲ τὴν γνωστὴ του κοπερνίκεια ἐπανάσταση.

Ἀντίθετα ὅμως πρὸς τὸν Kant διαφωνῶ μὲ τὸ ἀπόλυτο κύρος αὐτῆς

1. Γιὰ ἔνδειξη τῆς αὐστηρότητας αὐτῆς τῆς λογικῆς ὑπάρχει ἡ Ὀντολογία τοῦ Lesniewski, τὸ Aufbau τοῦ Carnap κ.ἄ.

τῆς λογικῆς. Ἡ νέα λογικὴ τοῦ ἀντικειμένου πρέπει, πιστεύω, νὰ τοποθετηθῇ στὸ ἴδιο ἐπίπεδο κύρους μὲ τὴν ἐπιστήμη, ὅπως μαρτυροῦν οἱ τελευταῖες προσπάθειες τῶν φυσικῶν τῶν κβάντα νὰ ἀλλάξουν τὴν συνηθισμένη ἔννοια τοῦ ἀντικειμένου. Πιστεύω δηλαδὴ, ὅτι ὑπάρχει ἡ περίπτωση νὰ ἀλλάξῃ ἡ λογικὴ τοῦ ἀντικειμένου μὲ βάση τὴν ἐπιστήμη μερικὰ ἢ ὁλικά. Ὡστόσο δέχομαι ὅτι ὑπάρχει κάποια διαφορὰ μεταξὺ λογικῆς τοῦ ἀντικειμένου καὶ ἐπιστήμης. Συνήθως ἀλλάζουμε τὴν ἐπιστήμη μας πρὶν εὐκολὰ ἀπ' ὅ,τι τὴν λογικὴ μας. Ἡ διαφορὰ λοιπὸν εἶναι βαθμοῦ, ὄχι ποιότητος. Ὅμως ἡ λογικὴ τοῦ ἀντικειμένου εἶναι τὸ τέλος τῆς ἐπιστήμης, καὶ ἔτσι ἡ ἀρχὴ τῆς Μεταφυσικῆς. Γιὰ μένα εἶναι σχεδὸν ἀδιαχώριστη ἀπὸ τὴν Μεταφυσικὴ. Γιὰ τὸν Kant ἦταν «Προλεγόμενα σὲ κάθε μελλοντικὴ μεταφυσικὴ».

Ἡ μεγάλη σημασία τῆς σύγχρονης λογικῆς τοῦ ἀντικειμένου φαίνεται στὴν ἐπιστημονικότητα, στὴν φιλοσοφικότητα, στὴ δύναμη, στὴν αὐστηρότητα καὶ στὴν ἀπλότητα τῆς λύσης ὅλων αὐτῶν τῶν προβλημάτων. Εἶναι τόσο στενὰ συνδεδεμένη μὲ τὴν ἐπιστήμη, ποὺ ἔρχεται στὴν ἀνάγκη νὰ γνωμοδοτήσῃ στὰ πρὶν κεντρικὰ προβλήματα τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης. Εἶναι ἀνάγκη νὰ μᾶς πῇ ἡ λογικὴ π.χ., ἂν πρέπει νὰ ἀλλάξουμε τὴν ἔννοια τοῦ ἀντικειμένου γιὰ νὰ δεχτοῦμε τὴν ὄντοτητα τοῦ φωτονίου, ἂν πρέπει νὰ καταρρίψουμε τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπόκλεισης τοῦ τρίτου, τί γλῶσσα πρέπει νὰ χρησιμοποιήσουμε γιὰ νὰ κατανοήσουμε τίς νεώτερες θεωρίες καὶ νὰ περιγράψουμε τίς νέες θέσεις μας. Ἀναμφισβήτητα ἡ νέα λογικὴ γίνεται βάση τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης. Τὰ «*Principia Mathematica*» τῶν Russell-Whitehead, τὸ «*Aufbau*» τοῦ Carnap καὶ πολλὰ ἄλλα σύγχρονα φιλοσοφικά συγγράμματα εἶναι μαρτυρίες γιὰ τὴν ἐπιστημονικότητα τῆς σύγχρονης λογικῆς. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἡ λογικὴ μας εἶναι φιλοσοφικὴ : μιὰ ὑπεύθυνα γιὰ οὐσία, γιὰ ἀντικείμενα, γιὰ ὑπαρξή. Ἐτσι ἡ λογικὴ γίνεται κρίκος, ποὺ συνδέει σύγχρονη ἐπιστήμη καὶ σύγχρονη φιλοσοφία. Δὲν εἶναι ὅμως μόνο κρίκος ἡ λογικὴ : δημιουργεῖ ἀπὸ μόνη της σπουδαία φιλοσοφικά προβλήματα, ποὺ ἀπλώνονται στὴν κατεύθυνση τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς μεταφυσικῆς.

Ἡ τυπικότητα ποὺ φαίνεται στὴν ἐπιφάνεια τῆς σύγχρονης λογικῆς εἶναι δύναμη παρὰ ἐλάττωμα. Ὅπου μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθῇ τὸ τυπικὰ ὀρθὸ ἐπιχείρημα, τότε μὲ τὸν λόγο περιορίζουμε τὴν ἐρμηνεία καὶ τὸν μῦθο, μὲ τὴν αὐστηρότητα καὶ τὴν θετικὴ ἀπόφαση περιορίζουμε τὴν ἀπλὴ ἀφήγηση καὶ τὴν μεταφορά. Ἡ τυπικότητα τῆς λογικῆς τοῦ ἀντικειμένου ἔχει ἀντίθετο τὸ χάος τῆς ἀνεύθυνης δογματικῆς μεταφυσικῆς. Ἡ ἐρμηνευμένη λογικὴ μὲ τοὺς ἐσωτερικοὺς περιορισμούς της χαράζει σταθερὲς κατευθυντικὲς γραμμὲς γιὰ μιὰ ὑπεύθυνη περιγραφικὴ μεταφυσικὴ, ὄχι τοῦ ὀνείρου ἀλλὰ τῆς συνέπειας.

Τὸ πρόβλημα ὅμως τῆς τυπικότητας τῆς λογικῆς σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν φιλοσοφικότητα τραβᾷ μακρὰ μέσα στὴν σύγχρονη λογική. Ἡ λογική ἔχει ἀντικείμενό της τὴν ἀλήθεια, τὸ ἀληθινό. Ὅσο αὐτὴ ἢ ἀναζήτηση περιορίζεται στὴν πρόταση, τότε ἔχει κάποιο τέλος: ὑπάρχει δηλαδὴ δυνατότητα ἀπόφασης γιὰ τὴν ἀλήθεια ὅποιασδήποτε σύνθετης πρότασης. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ αὐτὴ ἢ τυπικὴ ἀλήθεια εἶναι βαθειὰ ριζωμένη στὴν γλῶσσα, γιὰ τὴν ἀκρίβεια στὴν ἔννοια τῶν συνδετικῶν καὶ τῶν ἄλλων λογικῶν σταθερῶν. Ἄν ὁ συνομιλητής μας δεχτῇ γιὰ ἀληθινὴ τὴν πρόταση «ρ, ρ» («βρέχει καὶ δὲν βρέχει») ἢ ἀρνηθῇ τὴν ἀλήθεια τοῦ «ρ ν ρ», τότε δὲν μᾶς μένει ἄλλος δρόμος ἀπὸ τὸ νὰ τοῦ καταλογίσουμε ὅτι δὲν ξέρει τὴν σημασία τῶν συνδετικῶν «καί», «ἢ», «ὅχι» κλπ. Παρ' ὅλο πὺς σὲ πρόσφατες συζητήσεις ἀκόμα καὶ ἡ πρόταση, ὡς προτασιακὴ ἔννοια, ἔχει βληθῇ φιλοσοφικὰ καὶ ἀποτελεσματικὰ ἀπὸ τὸν Quine καὶ μ' ὅλα τὰ προβλήματα πὺς δημιουργεῖ ἢ συνθήκη τῆς Ἀλήθειας τοῦ Tarski, γιὰ τυπικοὺς λόγους τὸ πρόβλημα τῆς ἀλήθειας τῶν προτάσεων εἶναι λυμένο. Ὅσο ὅμως προχωροῦμε στὸν κατηγορηματικὸ λογισμό μὲ τοὺς δείκτες ποσοῦ, τὰ κατηγορούμενα καὶ τὶς μεταβλητές, τόσο ἡ ἀναφορὰ σὲ ἀντικείμενα ἀποκτᾷ ἰδιαίτερη καὶ κεντρικὴ σημασία. Ἡ ὄντολογία ἔρχεται λοιπὸν νὰ συγκλονίσῃ τὴ Λογικὴ καὶ νὰ τὴν στηρίξῃ ἀκόμα πὺς σταθερά. Τὰ προβλήματα τῆς ἀναφορᾶς τοῦ Russel, ἢ ὑπαρξῆς ἢ ἄνυπαρξῆς τῶν ἀντικειμένων, τὰ κενὰ τῶν τιμῶν τῆς ἀλήθειας, ὅχι μόνον ταραξοῦν τὴν Μεταφυσικὴ μας, ἀλλὰ καὶ καταστρέφουν τὴν Λογικὴ μας. Ἰδέες πάλι ὅπως τῆς ταυτότητας, τῆς ἀτομικότητας, πὺς εἶναι τόσο κεντρικὲς στὴν θεωρία τῆς οὐσίας, γίνονται λογικὰ προβλήματα καὶ παράδοξα. Ὁ «φορμαλισμὸς» λύει προβλήματα, ὅμως δημιουργεῖ καινούργια δικά του προβλήματα.

Καὶ ἀπὸ ἄλλη ἀφετηρία ξεκινώντας, θὰ φτάσουμε στὰ ἴδια συμπεράσματα. Τὰ Μαθηματικὰ ἀντιμετώπισαν καὶ ἀντιμετωπίζουν κρίση θεμελιακῆ. Ἡ ἰδέα τῶν τάξεων κατὰ ὅρισμόν καὶ ὄχι κατὰ πλάτος, ἐνῶ γίνεται βάση γιὰ τὸν Frege συναντᾷ τὸν ὕψαλο τοῦ παραδόξου τοῦ Russell πὺς ἀπειλεῖ τὴ Λογικὴ στηρίξη τῶν Μαθηματικῶν. Τὸ ἴδιο καὶ τὸ θεώρημα τοῦ Gödel, ὅπως καὶ τὸ παράδοξο πὺς συνοδεύει τὸ θεώρημα τῶν Löwenheim - Skolem. Σὲ πολλὰ σημεῖα παρουσιάζεται ἡ ἀνάγκη γιὰ ἐρμηνεία τοῦ φορμαλισμοῦ, σὲ ἄλλα εἶναι καθαρὴ ἢ ἀνάγκη γιὰ ὄντολογικὲς ὑποσχέσεις (commitment), γιὰ νομιναλιστικοὺς ὁρισμοὺς τάξης κατὰ πλάτος καὶ ὄχι κατὰ βάθος, γιὰ θεωρία συνόλων κατὰ Zermelo, γιὰ θεωρία μορφῶν τοῦ Russell («Theory of Types»). Μ' ὅλη τὴν τιτανικὴ καὶ ἀξιέπαινη προσπάθεια τοῦ Russell στὰ «Principia», τὰ Μαθηματικὰ δὲν μποροῦν νὰ στηριχτοῦν μόνον στὴν τυπικὴ λογική. Χρειάζονται τὴν βοήθεια τῆς ὄντολογίας. Καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ βασικὸς λόγος, πὺς ὅπως σωστὰ ὑποστηρίζει ὁ I. N. Θ., ἀντίθετα πρὸς τοὺς θετικιστὰς τὰ Μαθηματικὰ δὲν εἶναι ἅπλως ταυτολογίες.

Μιὰ τρίτη ἀφετηρία μᾶς ὁδηγεῖ μὲ τὴν σειρά της στὰ ἴδια προβλήματα τῆς σύγχρονης Λογικῆς καὶ Ὀντολογίας. Γιὰ νὰ ἐξηγήσουμε πολλὰ φαινόμενα καὶ δεδομένα στὴν σύγχρονη φυσικὴ ὑποθέσαμε πολλὰ ὄντοτες (ὅπως τὸ νουτρίνο καὶ ἄλλα ὑποσωματίδια), ἢ ὑπαρξῆ τῶν ὁποίων δὲν ἐπαληθεύεται μὲ γνωστὲς μεθόδους. Ὑπάρχουν αὐτὲς οἱ ὄντοτες ἢ μήπως εἶναι ὑψηλὰ θεωρητικὰ τεχνάσματα, πὺς βοηθοῦν γιὰ νὰ ἐξηγήσουμε καὶ νὰ ἀπλουστεύσουμε τὴν εἰκόνα τοῦ φυσικοῦ κόσμου; Τὸ πρόβλημα γίνεται πὺς ὀξύ, ὅταν ὄχι μόνον ἡ ἐπαλήθευση τῆς ὑπαρξῆς εἶναι προβληματικὴ, ἀλλὰ καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν ὄντοτῶν αὐτῶν ξεφεύγῃ ἀπὸ τὴν κοινὴ ἔννοια τοῦ ἀντικειμένου. Μιλοῦμε γιὰ ὄντοτες πὺς εἶναι καὶ σωματίδια καὶ κύματα καὶ ἀναρωτιόμαστε, ἂν ἰσχύῃ ἡ ταυτότητα τῶν ἀτομικῶν ἀντικειμένων καὶ μὲ ποιά ἔννοια μιλοῦμε γιὰ ἐπιμονὴ τῆς οὐσίας. Ἀναρωτιόμαστε ἂν ἡ ἐρμηνευμένη λογικὴ μας ἔχῃ ἐφαρμογὴ σὲ τέτοια ἐπίπεδα πραγματικότητας. Τὰ προβλήματα αὐτὰ εἶναι κεντρικὰ καὶ ἐπείγοντα. Καλεῖται ἡ ὄντολογία νὰ γνωμοδοτήσῃ, νὰ χαράξῃ τὰ ὅρια ἀνάμεσα σὲ παραδεκτὴ λογικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ἐξήγηση καὶ ἀπλότητα.

Ἀπὸ τρεῖς ἀφετηρίες λοιπὸν ξεκινώντας, ἀπὸ τὴν τυπικὴ Λογικὴ, τὰ Μαθηματικὰ καὶ τὴν Φυσικὴ, φτάνουμε στὴν ἀνάγκη γιὰ ἐρμηνευμένη Λογικὴ καὶ Ὀντολογία. Προσωπικὰ τείνω νὰ πιστεῶ ὅτι ὅλοι οἱ δρόμοι ὁδηγοῦν στὴν Λογικὴ τῆς ἀναφορᾶς σὲ ἀντικείμενα. Παρ' ὅλα αὐτὰ δὲν ἔχω ἔτοιμες καὶ σύντομες λύσεις γιὰ τὰ παραπάνω προβλήματα. Ἀλλωστε αὐτὸ ξεφεύγει ἀπὸ τοὺς σκοποὺς αὐτῆς τῆς μελέτης. Ὅμως δὲν μποροῦμε νὰ ἀγνοοῦμε τὴν σύγχρονη ἐρμηνευμένη λογικὴ στὴν λύση τῶν προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας. Ἡ θεωρία τῶν περιγραφῶν τοῦ Russell, γιὰ παράδειγμα, γίνεται βάση γιὰ τὴν λύση τοῦ προβλήματος τῆς οὐσίας, τοῦ προβλήματος τοῦ μὴ - ὄντος, τῆς ρῆξης νομιναλισμοῦ - ρεαλισμοῦ, τῆς ὄντολογικῆς κρίσης τῶν Μαθηματικῶν.

Ὁ I. N. Θ. ξεκινᾷ ἀπὸ μιὰ διαφορετικὴ τέταρτη ἀφετηρία γιὰ νὰ καταλήξῃ σὲ παρόμοιες θεωρήσεις. Εἶναι ἡ μεταφυσικὴ καὶ ἰδιαίτερα ἡ ὄντολογία, ὅπου ὁ I. N. Θ. ἀπομονώνει τὰ ἐνδιαφέροντα καὶ κριτικὰ προβλήματα. Εἰδικὰ γιὰ τὶς θεωρίες τοῦ I. N. Θ. σχετικὰ μὲ τὴν ὄντολογία, θὰ μιλήσω στὸ τρίτο μέρος τῆς ἐργασίας. Γενικὰ ὅμως δὲν ὑπάρχει πὺς σπουδαία φιλοσοφικὴ γνώση ἀπὸ τὸ νὰ γνωρίζουμε τὶς ὄντολογικὲς συνέπειες τοῦ λόγου μας γιὰ τὸν κόσμον. Τὸ νὰ ξέρουμε ἂν ὑπάρχῃ κάτι καὶ ποιά τὰ κριτήρια τῆς ὑπαρξῆς, τὸ νὰ ξέρουμε τὴν ὄντολογικὴ θέση (status), πὺς ἔχουν οἱ διάφορες ὄντοτες τῆς θεωρίας μας, καὶ ποιά τὰ γνωρίσματά τους, τὸ νὰ ξέρουμε τὶς ὄντολογικὲς συνέπειες καὶ τὰ ὄντολογικὰ συμπεράσματα τῆς γλώσσας μας καὶ τὴν ὄντολογία, πὺς εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ νὰ ἰσχύῃ ἡ λογικὴ μας, ὅλα αὐτὰ εἶναι κεντρικὰ προβλήματα τῆς Φιλοσοφίας τῆς λογικῆς καὶ κάθε Φιλοσοφίας.

Ο Ι. Ν. Θ. σωστά απομονώνει το κεντρικό πρόβλημα : το πρόβλημα των κατηγοριών. Θά ήθελα να επεκτείνω κριτικά αυτό το τόσο βασικό πρόβλημα. Παίρνοντας λοιπόν ως βάση την σύγχρονη λογική με την δύναμη της αὐστηρῆς τυπικότητάς της και την υπεύθυνη οντολογία της θά ήθελα να δρίσω μιὰ νέα θεωρία των κατηγοριών, ως συμπλήρωση και επέκταση τῆς παλαιᾶς. Τέσσερεις εἶναι οἱ βασικὲς θέσεις πού προκύπτουν ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀνάλυση.

1. Ἡ θεωρία των ιδεῶν τοῦ Πλάτωνος, ἐνῶ λύνει τὸ πρόβλημα τῆς ἔννοιᾶς καὶ τῆς σημασίας, συναντᾷ μεγάλες λογικὲς δυσκολίες. Ἡ πλατωνικὴ λογικὴ ἔχει βάση τὰ κατηγορούμενα καὶ ὀντολογικὰ ζητεῖ τὴν ὑπαρξὴ ἔννοιῶν καὶ ιδεῶν. Τοῦτο λογικὰ ὄχι μόνο δὲν εἶναι ἀναγκαῖο, ἀλλὰ ἀντίθετα εἶναι προβληματικό. Τὰ κατηγορούμενα λογικὰ δὲν δέχονται «ποσοποίηση» (quantification), καὶ ἔτσι δὲν φέρουν ὑπαρξιακό, ὀντολογικὸ βάρος. Ἀπὸ τὴν πρόταση «Ὁ Σωκράτης εἶναι σοφός» δὲν ἀκολουθεῖ λογικὰ ἡ πρόταση «Υπάρχει σοφία» ἢ ἡ πρόταση «Υπάρχει κάτι, τὸ ὁποῖο εἶναι χαρακτηριστικὸ τοῦ Σωκράτη». Ἡ μόνη πρόταση πού ἀκολουθεῖ λογικὰ εἶναι «Υπάρχει τουλάχιστον ἓνα πρᾶγμα πού εἶναι σοφός», καὶ ἂν δεχθούμε τὴν ἀτομικότητα τοῦ «Σωκράτη», τότε ἀκολουθεῖ λογικὰ ἡ πρόταση «Υπάρχει ἓνα καὶ μόνο πρᾶγμα πού εἶναι Σωκράτης καὶ ὅ,τι εἶναι Σωκράτης εἶναι σοφός».

2. Οἱ κατηγορίες δὲν εἶναι κατηγορούμενα. Ἰδιαίτερα οἱ καντιανὲς κατηγορίες δὲν εἶναι κατηγορούμενα. Ὁ Kant ἀπρόσεκτα μερικὲς φορὲς ἀναφέρεται στὶς κατηγορίες ὡς κατηγορούμενα, ἰδιαίτερα ὅταν μιλά γιὰ σύνδεση ἔννοιῶν. Μόνο στὴν θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους οἱ κατηγορίες (μὲ ἐξαίρεση τὶς πρῶτες οὐσίες καὶ τὶς εἰδικὲς ποιότητες) εἶναι κατηγορούμενα. Στὸν Kant οἱ κατηγορίες εἶναι λειτουργίες τῆς κρίσης καὶ δὲν μποροῦν νὰ μποῦν στὴν θέση των κατηγορουμένων. Κατὰ συνέπεια οἱ κατηγορίες δὲν εἶναι ἔννοιες. Ἄς πάρουμε ὡς παράδειγμα τὴν κατηγορία τοῦ ποσοῦ. Τὸ ποσὸ ὡς κατηγορούμενο βρίσκεται μόνο στὸν Ἀριστοτέλη, ἐνῶ στὸν Kant ὑπάρχει μόνο στὴν Ὑπερβατολογικὴ Αἰσθητικὴ του. Τὸ ποσὸ, γιὰ τὸ ὁποῖο μιλά ὁ Kant στὴν Ὑπερβατολογικὴ Λογικὴ, εἶναι οἱ δείκτες ποσοῦ πού εἶναι οἱ σταθερὲς τῆς κρίσης (E_x), (x), (2x). Τὸ ἴδιο καὶ οἱ ὑπόλοιπες κατηγορίες τοῦ Kant.

3. Οἱ κατηγορίες εἶναι λογικὲς σταθερὲς καὶ λειτουργίες τῆς κρίσης, πού ἀναφέρονται στὰ ἀντικείμενα. Αὐτὸ εἶναι φανερό : οἱ κατηγορίες εἶναι οἱ σύγχρονοι δείκτες ποσοῦ (E_x) (x) (2x), εἶναι τὰ συμπληρώματα τάξεων, εἶναι λογικὰ συνδετικά $\wedge$, $\vee$, $\sim$, εἶναι δείκτες τρόπων (modal indicators). Ὅχι μόνο λοιπὸν δὲν εἶναι ἔννοιες, ἀλλὰ εἶναι μόνο μορφὲς τῆς κρίσης, καὶ δὲν δέχονται «ποσοποίηση». Ὑπάρχει λοιπὸν καμμιὰ σημασία στὸ νὰ ρωτοῦμε, ἂν ὑπάρχουν κατηγορίες ; Λογικὰ ὄχι, γιὰτὶ μέσα στὴν Λογι-

κὴ, «ποσοποίηση» των κατηγοριῶν δὲν γίνεται. Ὡστόσο ἂν ὑπάρχει κάποια σημασία στὴν ἐρώτηση γιὰ τὴν ὑπαρξὴ των κατηγοριῶν, δὲν στρέφεται στὸ ἂν ὑπάρχουν κατηγορίες στὴν σκέψη μας ἢ στὸν κόσμος : εἶναι γεγρονός ὅτι ὑπάρχουν κατηγορίες στὴν σκέψη μας, ἀφοῦ ὑπάρχουν στὴν γλῶσσά μας. Ἡ ἐρώτηση ἀποκτᾷ σημασία, ὅταν κατανοήσουμε ὅτι οἱ κατηγορίες σχηματίζουν τὸν σκελετό, μὲ βάση τὸν ὁποῖο σκεπτόμαστε τὸν κόσμον των ἀντικειμένων καὶ μελετοῦμε, ἂν ὑπάρχουν ὄντα ἢ ὄχι ; Ἄν ἡ ἀρχικὴ ἐρώτηση γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ σκελετοῦ των κατηγοριῶν διατυπωθῇ, τότε ἔχει ἴσως μονάχα μιὰ σημασία. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἀκολουθῶ τὴν διάκριση τοῦ Carnap μεταξὺ ἐρωτήσεων ἐσωτερικῶν ἐντὸς τοῦ σκελετοῦ των κατηγοριῶν καὶ ἐρωτήσεων ἐξωτερικῶν γιὰ τὸν ὅλο σκελετό. Ἡ ἐρώτηση λοιπὸν ἔχει σημασία μόνο στὴν ἀκόλουθη μορφή : Εἶναι τὸ σύστημα των κατηγοριῶν πού ὀρίζει τὰ ἀντικείμενα σωστά κι αὐτὸ πού χρειαζόμαστε γιὰ τὴν ἐπιστήμη μας ἢ μήπως μᾶς χρειάζεται ἄλλο σύστημα κατηγοριῶν ; Καὶ τότε φυσικὰ τὸ πρόβλημα εἶναι : Μποροῦμε νὰ βγοῦμε ἀπὸ τὸ σύστημά μας γιὰ νὰ δεχτοῦμε ἄλλα συστήματα ἢ εἴμαστε καταδικασμένοι νὰ μεταφράζουμε αἰώνια ὅλα τὰ ἄλλα συστήματα στὸ ἓνα γενικὸ σύστημα ; Αὐτὸ τὸ πρόβλημα πιστεύω πὼς λύνεται ἀπὸ τὸν Quine μὲ τὴ θεωρία του τῆς Ὀντολογικῆς Σχετικότητας.

4. Τελικὰ θά μπορούσε νὰ πῇ κάποιος, ὅτι μπορεῖ βέβαια σύμφωνα μὲ τὴν θέση (1) νὰ μὴν ὑπάρχει λογικὴ ἀνάγκη νὰ ὑπάρχουν ιδέες, ἀλλὰ νὰ ὑπάρχουν ιδέες ἢ τουλάχιστον ἔννοιες ὑπὸ τὴν μορφή τοῦ βάθους των ἐννοιῶν. Ἀλλωστε, θά μπορούσε νὰ πῇ, ὑπάρχουν ὀντότητες, ὅπως οἱ ἀριθμοί, οἱ ιδιότητες, οἱ ἀφηρημένες ἔννοιες, πού μοιάζουν νὰ εἶναι πλατωνικὲς στὴν φύση τους. Λογικὰ ὅμως δὲν δεχόμαστε ιδέες καὶ τέτοια ἀντικείμενα τοῦ βάθους, γιὰτὶ (α) Ἄν δὲν εἶναι λογικὴ ἀνάγκη, δὲν χρειαζόμαστε πρόσθετες ὀντότητες, (β) Ἡ ὑπόθεση τέτοιων ἀντικειμένων τοῦ βάθους μᾶς φέρνει στὰ ἴδια παράδοξα, πού μᾶς φέρνουν καὶ οἱ τάξεις μὲ τὸ παράδοξο τοῦ Russell, (γ) Ἀκόμη περισσότερο, ἐπεὶδὴ ἡ ὁποιαδήποτε ἀνάλυση, φιλοσοφικὴ, λογικὴ, ἢ ἐπιστημονικὴ, χρησιμοποιεῖ τὴν ιδέα τῆς ταυτότητας (ἐπεὶδὴ πρέπει νὰ χρησιμοποιήσῃ ὀρισμούς, καὶ οἱ ὀρισμοὶ δηλώνονται μὲ ταυτότητες ἢ λογικὲς ἰσοδυναμίες), εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολο νὰ ἐξηγήσουμε καὶ νὰ ὀρίσουμε τὴν ταυτότητα τέτοιων ἀντικειμένων. Ἐξηγῶ : ἀπὸ τὴν πρόταση «Ὁ Σωκράτης εἶναι σοφός» παίρνουμε δυὸ νοερά ἀντικείμενα βάθους : τὸ νὰ εἶναι κάποιος Σωκράτης καὶ τὸ νὰ εἶναι κάποιος σοφός. Σὲ μεταφυσικὲς στιγμές μας αὐτὰ τὰ δυὸ ἀντικείμενα τὰ ὀνομάζουμε ιδιότητες. Ὡστόσο ἡ ὁποιαδήποτε συζήτηση πάνω σ' αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα εἶναι λογικὰ προβληματικὴ, γιὰτὶ δὲν ἔχουμε σαφὲς κριτήριο γιὰ τὴν ταυτότητα τέτοιων ἀντικειμένων, δὲν μποροῦμε δηλαδὴ νὰ τὰ ὀρίσουμε. Τὸ νὰ εἶναι κάποιος Σωκράτης εἶναι γιὰ ἐμένα π.χ. τὸ ἴδιο μὲ τὸ

νά είναι κάποιος Σωκράτης για τον συνομιλητή μου. Πώς ορίζουμε τέτοια νοητά αντικείμενα; 'Αν τὰ ορίσουμε με βάση άλλα νοητά αντικείμενα, τὸ πρόβλημα προεκτείνεται ἐπ' ἄπειρον. 'Αντίθετα ἂν στὴν θέση τοῦ αντικειμένου τοῦ βάθους τοποθετήσουμε σύνολο, ποὺ ὁρίζεται με βάση τὸ πλάτος, τότε ἡ ἀνάλυση προχωρεῖ ἀνεμπόδιστα, γιατί ἔχουμε σαφές κριτήριο ταυτότητας τάξεων καὶ συνόλων, ἥτοι τὴν ἀντιστοιχία τῶν μελῶν. Σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση μιλοῦμε γιὰ σύνολο μὲ ἓνα μέλος τὸν Σωκράτη. Στὴν δεύτερη περίπτωση μιλοῦμε γιὰ σύνολο μὲ πολλὰ μέλη : τὸ σύνολο τῶν σοφῶν ἀνθρώπων. 'Ετσι ἀποφεύγουμε τὶς ἀοριστίες καὶ τὰ γνωστὰ παράδοξα τοῦ πλατωνισμοῦ, ποὺ τόσο καθαρά φαίνονται στὴν πλατωνικὴ αὐτοκριτικὴ τοῦ «Παρμενίδη» καὶ τοῦ «Σοφιστῆ». Τὸ δύσκολο πρόβλημα ἐκεῖ εἶναι, ὅπως καὶ παραπάνω, ὁ ὁρισμὸς καὶ οἱ σχέσεις ἀνάμεσα σὲ νοητικά αντικείμενα-βάθους, μεταξύ τους καὶ μετὰ τὰ ἄλλα αντικείμενα. 'Αφήνοντας λοιπὸν πίσω ἔννοιες, ιδιότητες, βάθος καὶ ιδέες, υἱοθετοῦμε μιὰ αὐστηρὴ καὶ λιτὴ ὄντολογία μὲ κατηγορούμενα, τάξεις, πλάτος καὶ συγκεκριμένα αντικείμενα.

Οἱ παραπάνω τέσσερις θέσεις ὄχι μόνο γίνονται βάση γιὰ μιὰ νέα θεωρία κατηγοριῶν, ἀλλὰ ἀφήνουν χωρὶς γιὰ κριτικὴ ἄλλων θεωριῶν πάνω σὲ κατηγορίες. 'Η ὀρθότητα τῆς στροφῆς τοῦ 'Αριστοτέλους στὴ γλῶσσα γιὰ ἀναζήτησιν τῶν κατηγοριῶν καὶ στὴ μεταφυσικὴ γιὰ τὴν θεμελίωσιν τους ἔρχεται σὲ σύγκρουση μετὰ τὴν καντιανὴ θεωρία τῶν κατηγοριῶν. 'Η κριτικὴ τοῦ Kant ἐναντίον τοῦ 'Αριστοτέλους ἀστοχεῖ καὶ σὲ γενικὲς καὶ σὲ εἰδικὲς γραμμές. Δὲν εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ 'Αριστοτέλης ἔψαξε γιὰ κατηγορίες χωρὶς ἀρχὴ ὡς βάση γιὰ αὐτὴν τὴν ἀναζήτησιν : τὰ πρῶτα κεφάλαια τῶν κατηγοριῶν καθορίζουν τὶς σχέσεις ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου καὶ γίνονται βάση γιὰ τὶς κατηγορίες. 'Η εἰδικὴ κριτικὴ τοῦ Kant, ὅτι δῆθεν οἱ κατηγορίες τοῦ 'Αριστοτέλους εἶναι τυχαῖες καὶ ἐσφαλμένες, ἐπίσης ἀστοχεῖ. Γιὰ τὸν 'Αριστοτέλη ὁ Kant περιέλαβε στίς κατηγορίες του ἀκόμα καὶ συγκατηγορηματικὲς ἐκφράσεις, πρᾶγμα ποὺ εἶναι ἀντιφατικό. Καθαρὰ οἱ δύο στοχαστὲς μιλοῦν γιὰ διαφορετικὰ πράγματα. Πιο κοντὰ στίς καντιανὲς κατηγορίες βρίσκονται τὰ τέσσερα κατηγορήματα (predicables) τοῦ πρώτου βιβλίου τῶν «Τοπικῶν».

'Απὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ οἱ πέντε πλατωνικὲς κατηγορίες τοῦ «Σοφιστῆ» δείχνουν τὰ προβλήματα βάθους, ποὺ ἀντιμετωπίζει ἡ θεωρία τοῦ Πλάτωνος : ἐνῶ οἱ ἔννοιες καὶ οἱ ιδέες λύνουν ἀρκετὰ προβλήματα γνώσης καὶ σημασίας, δημιουργοῦν τὴν ἴδια στιγμὴ τεράστια προβλήματα στίς σχέσεις μεταξύ τους. Οἱ κατηγορίες ποὺ καλοῦνται νὰ λύσουν αὐτὰ τὰ προβλήματα, λογικὰ παραβαίνουν τὴν σύγχρονη λογικὴ. Πιστεύω πὺς μόνο μιὰ ἐγελιανὴ λογικὴ μετὰ τὰ φαινομενικά της παράδοξα μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς τολμηρὴ συνέχεια τοῦ δρόμου ποὺ χάραξε ὁ Πλάτων. 'Ο Ι. Ν. Θ. σωστά

ἀπομονώνει καὶ ἀναγνωρίζει τὴν κίνηση τῆς πλατωνικῆς σκέψης ἀπὸ σημασία σὲ ἔννοια, σὲ ιδέα, σὲ ὑπερκατηγορία, καὶ σὲ ἓνα ἐξαιρετικὰ λυρικό κομμάτι συγκρίνει τὸν νεαρὸ Πλάτωνα μετὰ τὸν γέρο Πλάτωνα τοῦ «Σοφιστῆ» καὶ τοῦ «Παρμενίδη». 'Αφήνω ὅμως τὴν ἐπέκταση αὐτοῦ τοῦ σημείου σὲ ἄλλους λιγώτερο ἀριστοτελικούς, περισσότερο εἰδικούς στὸν Hegel. Γιὰ μένα ἡ διάκριση ἀνάμεσα σὲ ἀριστοτελικὲς λογικὲς καὶ πλατωνικὲς (καὶ ἐγελιανὲς) λογικὲς δὲν εἶναι ἡ διάκριση τυπικῆς καὶ οὐσιαστικῆς λογικῆς, ἀλλὰ ἡ διάκριση ἀνάμεσα σὲ ὀρθὴ λογικὴ καὶ συγκεκριμένη λογικὴ.

'Η παραπάνω διαμάχη μεταξύ Kant, Hegel, 'Αριστοτέλους καὶ Πλάτωνος γιὰ τὶς κατηγορίες προεκτείνεται στὴν διάκριση κρίσης καὶ ἔννοιας ἢ πρότασης καὶ ὅρου. Τὸ πρόβλημα ὅμως δὲν εἶναι τόσο ἀπλὸ καὶ καθαρὸ, ὅπως παρουσιάζεται στὰ ἑλληνικὰ λογικὰ συγγράμματα (λ.χ. στὴ «Λογικὴ» τοῦ Β. Τατάκη). Σωστά ἀπομονώνει τὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Ι. Ν. Θ. καὶ τονίζει τὴν προτεραιότητα τῆς κρίσης πάνω στὴν ἔννοια. 'Η ἔρμηνεία ὅμως αὐτοῦ τοῦ σημείου εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολη καὶ παραγωγικὴ. Μποροῦμε νὰ τὸ ἐρμηνεύσουμε γνωσιολογικὰ καὶ νὰ τονίσουμε τὴν ἐνέργεια τοῦ νοῦ, παίρνοντας ἔτσι τὴν κατεύθυνση τοῦ γνωσιολογικοῦ ἰδεαλισμοῦ. Μποροῦμε ὅμως ἀπὸ γλωσσικὴ καὶ μεταφυσικὴ ἄποψη νὰ δοῦμε στὴν προτεραιότητα τῆς κρίσης τὴν προτεραιότητα τοῦ κατηγορουμένου ὡς μέρους τῆς κρίσης. Τοῦτο λογικὰ συμβαδίζει μετὰ τὴν ἐξάλειψη τῶν ὀνομάτων γιὰ χάριν τῶν κατηγορουμένων καὶ τῶν μεταβλητῶν. 'Εξαλείφοντας λογικὰ τὰ ὀνόματα γιὰ χάριν κατηγορουμένων καὶ μεταβλητῶν, εξαλείφουμε λογικὰ εἶδη ὄντοτήτων, τραβώντας ὁλοένα πρὸς ἓνα ἐνιαῖο, ἀδιάσπαστο πυρήνα τῆς ὄντολογίας μας. Τοῦτο γίνεται δυνατὸ μετὰ βάση τὴν θεωρία τῶν περιγραφῶν τοῦ Russell.

Πρὶν νὰ ἀφήσουμε τὴν καθαρὴ λογικὴ, τονίζουμε τὰ δύο σπουδαῖα σημεῖα στὴν φιλοσοφία τοῦ Ι. Ν. Θ., ποὺ γίνονται ἀφετηρίες γιὰ τὰ δύο τελευταῖα μέρη τῆς ἐργασίας μου. 'Η ἄμεση σχέση Λογικῆς καὶ Μεταφυσικῆς καὶ ἡ σημασία τῆς λογικῆς στὴν πράξη. 'Ολο τὸ λογικὸ ἔργο τοῦ Ι. Ν. Θ. καὶ σὲ θεωρία καὶ σὲ πράξη δίνει αὐτὸ τὸ βασικὸ μήνυμα : ὅτι ἡ λογικὴ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ὄργανο ἀδιάφορο, χωρὶς περιεχόμενο. Εἶναι λάθος νὰ πιστεύουμε ὅτι ἡ λογικὴ ἀδιαφορεῖ γιὰ τὸν κόσμον. 'Αντίθετα ἡ λογικὴ ἔχει ἄμεσες σχέσεις μετὰ τὸν κόσμον καὶ ὡς θεωρία καὶ ὡς πράξη.

3. 'Η Μεταφυσικὴ εἶναι τὸ μέρος τῆς ἀνθρώπινης γνώσης ποὺ βρίσκεται διαρκῶς σὲ κρίση. Γιὰ τοῦτο καὶ ὁ Ι. Ν. Θ. ἀποκαλεῖ πάντοτε τὴν Μεταφυσικὴ πικρὴ. 'Ο πόθος τῶν μεγάλων φιλοσόφων ἦταν πάντοτε νὰ

μετατρέψουν την Μεταφυσική σε υπεύθυνη επιστήμη και να «γλυτώσουν» μιὰ για πάντα από την ανεύθυνη δογματική Μεταφυσική. Ἡ διάκριση λοιπὸν φαίνεται νὰ ὑπάρχει ἀνάμεσα σὲ υπεύθυνες καὶ ανεύθυνες Μεταφυσικές, παρ' ὅλο πὺ δὲν ξέρουμε πάντοτε πὺς νὰ κατατάξουμε ὀριστικὰ τὰ συγκεκριμένα μεταφυσικὰ συστήματα. Οἱ γενικὲς κατηγορίες ὅμως πὺ διατυπώνονται ἐναντίον τῶν ανεύθυνων μεταφυσικῶν συστημάτων εἶναι συνήθως δύο : Ἡ ὅτι τὰ συστήματα πὺ δημιουργοῦνται γιὰ νὰ ἐξηγήσουν τὸν κόσμο διπλασιάζουν τὲς δυσκολίες μας ἀντὶ νὰ τὲς ἐξαλείψουν ἢ ὅτι τὰ συστήματα ξεφεύγουν τόσο ἀπὸ τὸν δεδομένο κόσμο ὥστε χάνουν τὸν σκοπὸ τους, καὶ τὰ ἀδέξια αὐτὰ οἰκοδομήματα χωρὶς σταθερὲς βάσεις στὸν ἐμπειρικὸ κόσμο σωριάζονται ἀπὸ τὸ ἴδιο τους τὸ βάρος. Παράδειγμα τῆς πρώτης κατηγορίας εἶναι ἡ ἀριστοτελικὴ κριτικὴ ἐναντίον τοῦ Πλάτωνος. Παράδειγμα τῆς δευτέρας εἶναι ἡ καντιανὴ κριτικὴ ἐναντίον τοῦ Πλάτωνος. Προσωπικὰ πιστεύω ὅτι οἱ δύο κριτές, καὶ ἰδιαίτερα ὁ Kant, ὁ καθένας ἀπὸ τὴ δική του σκοπιά, ἀδικοῦν τὸν Πλάτωνα, παραγνωρίζοντας τὴν τελικὴ φάση τῆς ὄντολογίας του. Ὡστόσο μὲ βάση αὐτὰ τὰ δύο σημεῖα μποροῦμε νὰ πλησιάσουμε τὴν Μεταφυσικὴ συστηματικὰ.

Τὸ πρόβλημα εἶναι ἡ στηρίξη τῆς Μεταφυσικῆς. Πὺς μποροῦμε νὰ στηρίξουμε τὴν Μεταφυσική; Μά, θὰ ρωτοῦσε κάποιος, δὲν εἶναι μάταιο νὰ ἐπιχειροῦμε μιὰ τέτοια προσπάθεια; Ἡ Μεταφυσικὴ δὲν ἔχει βάσεις, γιὰτὶ ἡ ἴδια εἶναι βάση γιὰ ὁποιοδήποτε ἄλλη θεωρία. Ὁ λόγος τοῦτος εἶναι ανεύθυνος. Σύμφωνα μ' αὐτὸν τὸν λόγο κάθε μεταφυσικὸ σύστημα ὅσο παράλογο καὶ ἀπόμακρο, θὰ εἶχε τὰ ἴδια δικαιώματα στὴν φιλοσοφικὴ ἀλήθεια, τὸ ἴδιο κύρος. Καὶ ὅμως ἐμεῖς διαλέγουμε Μεταφυσικὲς, κρίνουμε καὶ συγκρίνουμε Μεταφυσικὲς καὶ πιστεύουμε ὅτι κάνουμε κάτι παραπάνω ἀπὸ τὴν ἀντικατάσταση μιᾶς ἀστήριχτης πίστεως μὲ μιὰ ἄλλη πίστη τὸ ἴδιο ἀστήριχτη.

Τέτοιες θεωρίες, παρατηρεῖ σωστὰ ὁ I. N. Θ., ὁδηγοῦν στὴν ανεύθυνη δογματικὴ Μεταφυσικὴ καὶ κατὰ συνέπεια στὴν ἀντιμεταφυσικὴ, πὺ κουρασμένη ἀπὸ τὲς ἀνεξέλεγκτες Μεταφυσικὲς καὶ τὲς αἰώνιες διαμάχες ἀρνεῖται τὴν δυνατότητα τῆς μεταφυσικῆς γνώσης. Ὅμως, ὅπως λέει ὁ I. N. Θ., ἀκόμη καὶ ἡ ἀντιμεταφυσικὴ καταλήγει στὴν Μεταφυσικὴ. Μένει λοιπὸν ἓνας τρίτος δρόμος, ὁ δρόμος τῆς υπεύθυνης καὶ αὐστηρῆς Μεταφυσικῆς. Αὐτὸν τὸν δρόμο ἀκολούθησαν, συνειδητὰ ἢ μὴ, οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι καὶ προσπάθησαν νὰ κάνουν ἐπιστημονικὴ τὴν Μεταφυσικὴ : Ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Descartes, ὁ Kant, καί, μ' ὅλη τὴν ἀντιμεταφυσικὴ τους ἐπιφάνεια, πολλοὶ σύγχρονοι.

Ἡ ἀνθρώπινη γνώση καὶ ἰδιαίτερα ἡ Μεταφυσικὴ δὲν μπορεῖ νὰ στηριχθῇ ἀπόλυτα στὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ὅμως ξέρουμε, ὅτι πάνω στὲς ἴδιες ἀπόμακρες ἐμπειρικὲς βάσεις δὲν μποροῦμε

νὰ δημιουργοῦμε ὁποιοδήποτε μεταφυσικὸ σύστημα θέλουμε. Ποιὰ εἶναι τὰ κριτήρια τῆς ἐκλογῆς; Αὐτὴ εἶναι μιὰ ἐρώτηση, πὺ δέχεται πολλὲς ἀπαντήσεις. Πολλοὶ φιλόσοφοι θὰ μᾶς ἔλεγαν, πὺς ἂν ἐγκαταλείπαμε γιὰ λίγο τὴ φιλοσοφικὴ ὑπεροψία μας καὶ ζητούσαμε τὸν (περίφημο) ἄνθρωπο τοῦ λαοῦ μὲ τὸν κοινὸ νοῦ νὰ κρίνῃ ὠρισμένα φιλοσοφικὰ συστήματα, θὰ μποροῦσε χωρὶς δυσκολία νὰ μᾶς πῇ ποιὰ δὲν στέκονται, παρ' ὅλο πὺ δὲν θὰ μποροῦσε νὰ μᾶς πῇ τὸ γιὰτὶ δὲν στέκονται. Ἡ γλῶσσα μπορεῖ φυσικὰ νὰ ὁδηγῇ μυστικὰ τὸν κοινὸ νοῦ στὴν σωστὴ Μεταφυσικὴ, ὅμως ἐμεῖς ψάχνουμε μέσα στὰ πολλὰ πιθανὰ μεταφυσικὰ συστήματα γιὰ τὸ ἓνα μεταφυσικὸ σύστημα. Τοῦτο τὸ σύστημα δὲν θὰ τὸ ἀποδείξουμε, ἀλλὰ θὰ τὸ συνειδητοποιήσουμε, θὰ τὸ πιστέψουμε μὲ τὴν ἀνώτερη φιλοσοφικὴ πίστη πὺ ταιριάζει στὲς πρώτες ἀρχές, ὅπως γράφει ὁ Ἀριστοτέλης στὰ «Ἀναλυτικὰ Ὑστερα». Δὲν πρόκειται ἐδῶ γιὰ τυφλὴ θρησκευτικὴ πίστη ἀλλὰ γιὰ γνώση καὶ ταυτόχρονα παραδοχή, ὑπόσχεση καὶ ὑποχρέωση στὲς ἀρχές τῆς γνώσης, ἀνάλογη πρὸς τὴν ἔννοια commitment τῆς ἀγγλικῆς ὀρολογίας. Μιλοῦμε λοιπὸν γιὰ μεταφυσικὴ ἢ ὄντολογικὴ συνέπεια καὶ εὐθύνη.

Τὸ μεταφυσικὸ σύστημα τοῦ I. N. Θ. εἶναι ἰδεαλιστικὸ καὶ ἀντιεμπειριοκρατικὸ καὶ μπορεῖ νὰ περιγραφῇ ὡς ἓνας συνδυασμὸς δύο μορφῶν. Εἶναι πλατωνικὸ καὶ καντιανό. Τὸ πρόβλημα εἶναι ἂν καὶ κατὰ πόσο βασίζεται στὴν Λογικὴ καὶ τί σχέσεις γενικὰ ἔχει ἡ Λογικὴ καὶ ἡ Μεταφυσικὴ γιὰ τὸν I. N. Θ. Ἡ πλατωνικὴ πλευρὰ τοῦ συστήματος συνδέεται μὲ τὴν λογικὴ τῶν ἐννοιῶν, ἐνῶ ἡ καντιανὴ πλευρὰ ἔχει τὲς ρίζες τῆς στὴν γνωσιολογία, τὴν ὁποία, ὅπως ἔγραφα παραπάνω, ὁ I. N. Θ. θεωρεῖ Φιλοσοφία τῆς λογικῆς. Ἡ πρώτη βάση τοῦ συστήματος, ὁ πλατωνισμὸς, δὲν στηρίζει τόσο τὸ σύστημα ὅσο δείχνει τὴν ἐσωτερικὴ του δομὴ καὶ τὸν χαρακτήρα του. Ἡ πραγματικὴ βάση τοῦ συστήματος, πιστεύω, βρίσκεται στὸν καντιανισμό τοῦ I. N. Θ. Τὸ σύστημα στηρίζεται σὲ γνωσιολογικὲς βάσεις γιὰ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀλήθειά του.

Πέρα ἀπὸ αὐτὴν τὴν περιγραφή, δὲν θὰ ἀσχοληθῶ μὲ τὸ μεταφυσικὸ σύστημα τοῦ I. N. Θ. σ' ὅλο τὸ πλάτος του. Ἀντίθετα θὰ προσπαθῶ νὰ ἀπομονώσω τὸν πυρῆνα, τὰ πιὸ κεντρικὰ σημεῖα τοῦ συστήματος, καὶ θὰ προσπαθῶ νὰ τὸ ἐπεκτείνω καὶ νὰ τὸ ἐρμηνεύσω ὥστε νὰ τὰ συνδέσω εἰδικὰ μὲ τὴν ἰδέα, πὺ ἔχει ὁ I. N. Θ. γιὰ τὴν Μεταφυσικὴ καὶ γιὰ τὲς σχέσεις τῆς μὲ τὴν Λογικὴ, καὶ γενικὰ νὰ μιλήσω γιὰ σχέση Μεταφυσικῆς καὶ Λογικῆς.

Ὑπάρχουν δύο εἶδη πλατωνισμοῦ : τὸ πρῶτο ἀπὸ αὐτὰ, νεο-πλατωνικὸ μᾶλλον παρά πλατωνικὸ, πὺ ὥστόσο ἔχει βάσεις στὸν Πλάτωνα — ἰδιαίτερα στὸν νεαρὸ Πλάτωνα — δημιουργεῖ νοητοὺς κόσμους

στοιούς όποιους όραματίζεται όντότητες και ιδέες που συγκλίνουν ή αποκλίνουν σε νοητά σημεία. Έκτός όμως από αυτόν τόν μυστικιστικό πλατωνισμό υπάρχει και ό άλλος πλατωνισμός, του «Παρμενίδη» και του «Σοφιστή», που βασίζεται στην λογική των έννοιών και των κατηγορουμένων. Λίγοι πλατωνιστές του δεύτερου είδους υπάρχουν, ιδιαίτερα ανάμεσα στους μαθηματικούς. Γενικά τó δεύτερο είδος του πλατωνισμού έχει σχέση με την Λογική και την σύγχρονη επιστήμη : υπάρχει άρκετός χώρος για πλατωνισμό στην θεωρία των αριθμών, των τάξεων, της ιεραρχίας των μορφών. Τó πρώτο είδος όμως του πλατωνισμού είναι φιλοσοφικά και λογικά άσταθές : τὰ νεο-πλατωνικά συστήματα δέν εξηγούν με επιχείρημα αλλά με ποιητικές μεταφορές, που πολλές φορές είναι παρατραβηγμένες. Άλλωστε ό μυστικισμός είναι στην ούσία του αντιφιλοσοφικό κίνημα.

Παράλληλα με τόν υπεύθυνο και άνεύθυνο πλατωνισμό υπάρχει και ό υπεύθυνος και ό άνεύθυνος καντιανισμός, που έχει βάσεις στις δύο μορφές του Kant. Από την μία πλευρά υπάρχει ό αντιμεταφυσικός κριτικός εμπειριστής της πρώτης κριτικής και ιδιαίτερα των αντινομιών, από την άλλη ό ίδιος ό Kant δίνει βάσεις στον Fichte για έναν άχαλίνωτο ιδεαλισμό του «Εγώ».

Με μεταφυσική υπευθυνότητα για κατευθυντήρια δύναμη παίρνω ως αρχή τὰ δύο κεντρικά σημεία, που αποτελούν τόν φιλοσοφικό πυρήνα της μεταφυσικής του I. N. Θ. Τὰ δύο αυτά σημεία είναι ή κρίση ως λογική ενέργεια του νοῦ και οἱ κατηγορίες και υπέρ - κατηγορίες (όπως ή πολλοπλότητα, ή ταυτότητα, ή έτερότητα, ή ένότητα). Θα δείξω πώς πιστεύω ότι πρέπει να έρμηνευτούν αυτές οἱ βάσεις, για να πετύχουμε δύο σκοπούς : (1) Να καταλάβουμε τί σημαίνει Μεταφυσική για τόν I. N. Θ. και γενικά, και (2) Να καταλάβουμε τή σχέση Λογικής και Μεταφυσικής.

Οἱ κατηγορίες, όπως δείξαμε προηγουμένως, δέν πρέπει να θεωρηθούν έννοιες ή κατηγορούμενα, αλλά σ τ α θ ε ρ έ ς τ η ς κ ρ ί σ η ς. Αυτό ισχύει ακόμη περισσότερο στις υπέρ - κατηγορίες. Η ένότητα λ.χ. δέν είναι έννοια, που εκφράζεται (με σημασία) με κατηγορούμενα, αλλά εκφράζεται με λογικές σταθερές ή λογικές περιφράσεις («υπάρχει τó ελάχιστον και υπάρχει τó μέγιστον»). Πέρα όμως από την λογική ανάλυση, οἱ κατηγορίες υπερβαίνουν τὰ δεδομένα των αισθήσεων και είναι βάσεις για την γνώση. Για την ακρίβεια είναι λογικά μέσα για την αναφορά σε αντικείμενα μέσα από τις κρίσεις. Μέσα στην κρίση, υπάρχει ή έξυπνοειται ή σύνθεση του αντικειμένου. Αυτή ή υπερβατολογική σύνθεση του αντικειμένου, που (όπως μᾶς έδειξε ό Hume) δέν βασίζεται στην εμπειρία, είναι για τόν Kant και ή λύση στο πρόβλημα της αντικειμενικότητας της επιστήμης. Ό Kant αντιστρέφει την αντιστοιχία της γνώσης με τó αντι-

κείμενο : ή εμπειρία είναι είδος γνώσης και συμφωνεί με την νόηση, γιατί υπακούει στους ίδιους νόμους της νόησης. Αυτοί οἱ νόμοι συνθέτουν τó υλικό των δεδομένων των αισθήσεων σύμφωνα με τις κατηγορίες, με βάση δηλαδή την ιδέα του αντικειμένου. Η δομή της εμπειρικής μας γνώσης στηρίζεται στην ιδέα του αντικειμένου. Για τούτο και συμφωνεί ή γνώση με τó αντικείμενο σύμφωνα με τόν Kant.

Αυτό είναι τó κέντρο λοιπόν της θεωρίας των κατηγοριών : να όρίσουμε τόν σκελετό της ανθρώπινης σκέψης. Οἱ κατηγορίες δηλώνουν τί σημαίνει «όν» σύμφωνα με την σκέψη μας. Λογικά, πιστεύω, πώς ως έδω μπορούμε να φτάσουμε με τις κατηγορίες.

Τό δεύτερο κεντρικό σημείο, ή κρίση ως νοητική ενέργεια του νοῦ, είναι συνήθως βάση για ένα φιλοσοφικό πέρασμα από γνώση ή επιστήμη σε νοῦ και έχει σκοπό μοναδικό να ανακαλύψει μιάν άνωτερη αρχή, με βάση την όποια θα δικαιωθεί, θα θεμελιωθεί και θα εξηγηθεί ή ανθρώπινη γνώση. Η συνηθισμένη έρμηνεία που δίνεται σ' αυτήν την αρχή, σύμφωνα με την δική μου άποψη, όχι μόνο δέν εξηγεί και δέν θεμελιώνει την ανθρώπινη γνώση, αλλά αντίθετα διπλασιάζει τὰ προβλήματά μας. Πρέπει λοιπόν να ψάξουμε για μιὰ νέα έρμηνεία αυτής της αρχής. Άλλά ως δούμε, γιατί ή συνηθισμένη έρμηνεία δέν πετυχαίνει τόν στόχο της. Συγκεκριμένα, ενώ ό νοῦς ως ενέργεια υποτίθεται πώς πρέπει να είναι ή αρχή και ή βάση για την παραγωγή και θεμελίωση των κατηγοριών, δέν βλέπω πώς μπορεί να γίνει αυτό. Η αρχή του νοῦ δέν είναι άλλη από την καντιανή υπερβατολογική ένότητα του συνειδέναι. Όπωςδήποτε μπορούμε να αναγνωρίσουμε ότι πίσω από την ενέργεια του νοῦ υπάρχει ή θεωρητική ανάγκη να μιλήσουμε για μιὰ όντότητα που κρίνει, που έχει γνώση. Πέρα απ' αυτό όμως ή υπερβατολογική ένότητα του συνειδέναι δέν εξηγεί ούτε παράγει τις ιδιαίτερες κατηγορίες. Άκόμη περισσότερο, κάθε προσπάθεια να τις εξηγήσουμε με βάση τόν νοῦ καταλήγει σε ψυχολογισμό.

Κατά πόσο όμως μπορεί ό νοῦς να εξηγήσει ή να θεμελιώσει τις κατηγορίες; Όπωςδήποτε δέν μπορούμε να γνωρίζουμε τόν νοῦ εμπειρικά : σ' αυτήν την περίπτωση, όπως έδειξε ό Hume, ούτε καν μπορούμε να θεωρήσουμε τó νοῦ ούσία. Από την άλλη πλευρά, δέν μπορούμε σύμφωνα με τις αρχές του Kant να μιλούμε για τόν νοῦ ως ούσία ή ως ύπαρκτό, γιατί τότε προϋποθέτουμε τις κατηγορίες (ούσία - ύπαρξη) για τόν νοῦ, τις όποιες πρέπει να θεμελιώσουμε, και έτσι βρισκόμαστε σε κύκλο. Σ' αυτό τó σφάλμα πέφτει και ό Kant, όπως πέφτει και στο ανάλογο σφάλμα στην άλλη άκρη της πυραμίδας του, όταν θεωρή τὰ πράγματα καθ' έαυτά ως αίτιες, εφαρμόζοντας την κατηγορία της αιτιότητας πέρα από κάθε δυνατή εμπειρία.

Όταν λοιπόν δέν μπορούμε να πούμε ότι ό νοῦς υπάρχει, τότε δέν

μπορούμε να θεμελιώσουμε τίποτα με βάση τον νοῦ. "Όταν δὲν μπορούμε νὰ γνωρίζουμε τὸν νοῦ, τότε δὲν μπορούμε νὰ ἐξηγήσουμε τίποτα με βάση τὸν νοῦ, γιατί συνήθως ἐξηγοῦμε ὅ,τι ξέρουμε λιγώτερο με βάση αὐτὸ ποὺ ξέρουμε περισσότερο. Γενικὰ δὲν μπορούμε νὰ θεωροῦμε τὸν νοῦ ἢ τὴν νοητικὴ ἐνέργεια ταύτιση οὐσίας καὶ νόησης, γιατί ἔτσι χρησιμοποιοῦμε τὶς κατηγορίες πέρα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία καὶ γιατί ἔτσι προϋποθέτουμε τὶς κατηγορίες ποὺ πρέπει νὰ στηρίζουμε. Οἱ κατηγορίες ὀρίζουν τί εἶναι «ὄν»· δὲν μπορούμε λοιπὸν χωρὶς κυκλικότητα νὰ στηρίζουμε τὶς κατηγορίες στὴν ὄντοτητα τοῦ νοῦ. Τελικὰ ἂν θέλουμε με τὴν ἐνέργεια τοῦ νοῦ νὰ ἐννοήσουμε ὅτι πίσω ἀπὸ τὶς κατηγορίες πρέπει νὰ ὑπάρχει κάποια ἐνέργεια, κάποια δράση ποὺ τὶς χρησιμοποιεῖ, τότε δὲν λέμε τίποτα περισσότερο ἢ τίποτα λιγώτερο ἀπὸ τὸ ὅτι «ὑπάρχει ἀνθρώπινη γνώση» — δὲν πιστεύω ὅτι κανένας ἀμφιβάλλει γιὰ αὐτό.

"Όμως γιατί ὁ νοῦς καὶ ποιά ἡ λειτουργία του; 'Ο νοῦς δὲν στηρίζει οὔτε παράγει τὶς κατηγορίες. Οἱ κατηγορίες στὸν Kant εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς μεταφυσικῆς παραγωγῆς *de facto* καὶ ὄχι τῆς ὑπερβατολογικῆς *de jure*. Ἡ ὑπερβατολογικὴ ἐνότητα τοῦ συνειδέναί δὲν ὑπαγορεύει τὶς κατηγορίες. Οἱ κατηγορίες παρουσιάζονται *de facto* στὶς κρίσεις μας καὶ στὴν λογικὴ μας καὶ ἔτσι ὑπάρχουν *de facto* στὴν ἀνθρώπινη γνώση. Γιατί λοιπὸν ὁ νοῦς, καὶ ἰδιαίτερα ἡ ὑπερβατολογικὴ ἐνότητα τοῦ συνειδέναί;

Μιὰ διαφορετικὴ ἐρμηνεία τοῦ νοῦ μᾶς χρειάζεται. Ἡ νέα αὕτη ἐρμηνεία συμφωνεῖ με τὴν ἰδέα ποὺ ἔχει γιὰ τὴν Μεταφυσικὴ, γιὰ τὸ «γιατί», τῆς Μεταφυσικῆς ὁ I. N. Θ. Πίσω ἀπὸ τὸ νοῦ πρέπει νὰ δοῦμε μιὰ σπουδαία ἐννοια με διπλὴ βάση, γνωσιολογικὴ καὶ μεταφυσικὴ. Γνωσιολογικὰ βλέπουμε τὸν νοῦ ὡς συνθετικὴ ἐνέργεια, ποὺ ὀρίζεται ἀπόλυτα ἀπὸ τὶς κατηγορίες, καὶ ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν μπορούμε νὰ ξεφύγουμε (μᾶς λείπει τὸ ἀρχιμίδειο «πᾶ στῶ»), ἀλλὰ ὄχι ὡς οὐσία. Δὲν ἔχει γνωστικὴ σημασία νὰ ρωτοῦμε, ἂν ὑπάρχουν οἱ κατηγορίες ἢ τὸ σύστημα τῶν κατηγοριῶν μας, γιατί οἱ κατηγορίες ὀρίζουν τὴν ὑπαρξή. Τὸ πιὸ σπουδαῖο ὅμως εἶναι ὅτι αὕτη ἡ ἐνέργεια συνθέτει τὸν κόσμον σὲ ἑ ν ὅ τ η τ α με βάση τὶς κατηγορίες. Γιὰ νὰ ἐξηγήσουμε τὴν ἀνθρώπινη γνώση δὲν εἶναι ἀρκετὸ νὰ ἔχουμε τὶς κατηγορίες. Πρέπει οἱ κατηγορίες νὰ ἀνήκουν σ' ἓνα πλῆρες, ἐνιαῖο σύστημα σύνθεσης. Τούτῃ ἡ ἐνότητα ξεφεύγει ἀπὸ τὴν κατηγορία, ποὺ στόχο ἔχει τὴν μοναδικότητα τοῦ ἀντικειμένου.

Τοῦτο τὸ σπουδαῖο μήνυμα φαίνεται στὸ ἔργο τοῦ I. N. Θ., ὅταν ρωτοῦμε ποιὲς εἶναι οἱ βάσεις τῆς Μεταφυσικῆς, τὸ «γιατί» τῆς Μεταφυσικῆς. Σὲ διάφορα κείμενά του ὁ I. N. Θ. δίνει δύο βάσεις, δύο λόγους γιὰ τὴν Μεταφυσικὴ. 'Ο πρῶτος εἶναι ἡ ὄντολογία, ἡ ὑπαρξὴ ὄντολογικῶν προβλημάτων: «Ὑπάρχει μεταφυσικὴ, γιατί ὑπάρχουν προβλήματα τοῦ ὄντος». 'Ο δεύτερος λόγος εἶναι ἡ ἀνάγκη γιὰ συστηματοποίηση: «Ὑπάρχει

μεταφυσικὴ, γιατί οἱ ἄνθρωποι ἀναγκαστικὰ τείνουν νὰ συνθέτουν τὰ πολλὰ σὲ ἓνα». Ἡ ὄντολογία τελειώνει στὶς κατηγορίες, ποὺ μᾶς δίνουν τὸν ὀρισμὸ τοῦ ὄντος, ἀλλὰ ὄχι στὸν νοῦ, ποὺ μπορεῖ νὰ κατανοηθῇ ὡς ὄν μόνο με τὴ βοήθεια τῶν κατηγοριῶν. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ δεχόμαστε τὴν ἐνότητα τῶν κατηγοριῶν ξεχωριστά. Τὸ νὰ δεχθοῦμε τὸν «νοῦ» ἢ τὸ «ἐγώ» ὡς ἐνοποιὸ δύναμη (ἓνα ἐγώ χωρὶς ὄντολογικὲς καὶ γνωσιολογικὲς προτεραιότητες) εἶναι ἓνας ἀποδεκτὸς τρόπος, γιὰ νὰ τονίσουμε τὴν προϋπόθεση τῆς ἐνότητας πάνω ἀπὸ τὶς κατηγορίες. 'Όμως δὲν πρέπει νὰ περιμένουμε τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ «ἐγώ ἢ τὸν νοῦ». Οὔτε θεμελίωση τῆς γνώσης, οὔτε ὄντολογικὲς βεβαιότητες, οὔτε ἐπιστημονικὲς ἐξηγήσεις. Ἡ γνώση μας ἀρχίζει καὶ τελειώνει με τὶς κατηγορίες. Ἀλλωστε οἱ ἐπιστημονές μας δὲν χρειάζονται τὸ «ἐγώ» ἢ τὸν «νοῦ» ὡς ἀρχὴ γιὰ νὰ ἐξηγήσουν τὸν κόσμον.

Γύρω λοιπὸν σ' αὐτὲς τὶς δύο βάσεις, στὶς κατηγορίες καὶ στὴν ἐνότητα τοῦ συστήματος τῶν κατηγοριῶν, πιστεύω, ὅτι οὐσιαστικὰ καὶ λογικὰ κινεῖται τὸ μεταφυσικὸ σύστημα τῶν κατηγοριῶν. Τὸ σύστημα ἔχει συνέπεια γιατί με τὰ δύο βασικά του σημεία ἀνταποκρίνεται σὲ ὅ,τι ὁ I. N. Θ. ὥρισε ὡς βάσεις τῆς Μεταφυσικῆς: τὸ πρόβλημα τοῦ ὄντος καὶ τὴν ἀναγωγή τῶν πολλῶν σὲ ἓνα.

Τοῦτα τὰ προβλήματα εἶναι τόσο ζωντανά, ποὺ ἀκόμα καὶ οἱ πιὸ ἀντιμεταφυσικοὶ στοχαστὲς τοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ, ὅπως οἱ Carnap, Ayer, αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκη νὰ ἀνταποκριθοῦν σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα. Γιὰ τὴν ἐποχὴ μας λοιπὸν μένει ἓνας πυρήνας ἐπεύθυνης Μεταφυσικῆς, καὶ ἡ φαινομενικὴ ἀντιμεταφυσικὴ εἶναι στὸ βάθος μονάχα δύναμη, ποὺ καθαρίζει τὴν Μεταφυσικὴ ἀπὸ τὴν δογματικότητά της καὶ τὴν ἀνευθυνότητά της καὶ τῆς ὑπενθυμίζει τὴν λειτουργία της καὶ τὰ προβλήματά της. Μεγάλες σ' αὐτὴν τὴν κατεύθυνση ἦταν οἱ προσπάθειες τοῦ Wittgenstein, κυρίως στὸ «Tractatus Logico-philosophicus» καὶ λιγώτερο στὶς «Philosophische Untersuchungen». Στὸ «Tractatus» ὁ Wittgenstein δὲν εἶναι λογικὸς θετικιστής, ἀλλὰ λογικὸς ἀτομιστής, καὶ τὸ βιβλίο του περιέχει τὴν αὐστηρὴ μεταφυσικὴ τοῦ λογικοῦ ἀτομισμοῦ. 'Ο ἴδιος ὁ Wittgenstein δὲν ἔχει ψευδαισθήσεις γιὰ τὸ ἔργο του ἢ γιὰ τὴν πίκρα τῆς Μεταφυσικῆς. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια ἢ πίκρα τῆς Μεταφυσικῆς εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τοῦ βιβλίου. Στὸ τέλος τοῦ βιβλίου, ἀνάμεσα στὰ συμπεράσματα, ὁ Wittgenstein ζητᾷ ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη, ἂν κατάλαβε καὶ ἂν συμφωνῇ με τὸ βιβλίο, νὰ ἀπορίψη τὸ βιβλίο, νὰ πετάξῃ ἔτσι τὴν σκάλα τῆς Μεταφυσικῆς με τὴν ὁποία ἀνέβηκε σ' αὐτὴν τὴν μεταφυσικὴ θεωρία. Στὴν οὐσία λοιπὸν ὁ Wittgenstein, ὁ πιὸ ἀντιπροσωπευτικὸς φιλόσοφος τοῦ αἰῶνα μας, εἶναι ὁ σωστός μεταφυσικὸς, ποὺ καταλαβαίνει ἀπόλυτα τὴν πίκρα τῶν ὀρίων τῆς σκέψης καὶ τῆς λογικῆς καὶ τὴ σωστὴ λειτουργία καὶ φύση τῆς Μεταφυσικῆς.

Ἡ Μεταφυσικὴ λοιπὸν μαζί με ὅλη τὴν φιλοσοφία εἶναι στὴν βάση τῆς δραστηριότητά περισσότερο καὶ λιγώτερο θεωρία. Εἶναι ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἠθικὴ τῆς συνέπειας καὶ τῆς ὄντολογικῆς συνείδησης, καὶ συνδέεται στενά μετὰ τὴ Λογικὴ γιὰ νὰ ἀναλύσῃ τὴν γνώση καὶ γιὰ νὰ μᾶς φανερώσῃ τὶς ὄντολογικῆς συνέπειες τῶν θεωριῶν μας καὶ τοῦ λόγου μας γιὰ τὸν κόσμον καὶ τὶς βάσεις, ποὺ πρέπει νὰ δεχτοῦμε μετὰ φιλοσοφικὴ καὶ υπεύθυνη πίστη. Ἡ ἀπόλυτη πίστη, ποὺ ἀκουμπᾷ σὲ ὁράματα ἄλλων κόσμων, εἶναι ἀμφίβολος ἀξία, κτῆμα αὐτῶν ποὺ θέλουν νὰ πιστεύουν πῶς ὁ κόσμος, ἔτσι ὅπως εἶναι, εἶναι ἄσχημος καὶ χρειάζεται φαντασία γιὰ νὰ τὸν δοῦμε πιὸ ὁμορφο. Ἀντίθετα τὸ χωράφι τῆς Μεταφυσικῆς εἶναι πικρὸ καὶ μικρὸ, γεμᾶτο πέτρες, καὶ ὅπου καὶ νὰ σταθῇς βλέπεις τὰ ὄριά του. Καὶ εἶναι μονάχα ἡ φιλοσοφικὴ πίστη, ἡ ὑπόσχεση καὶ τὸ χρέος, ποὺ ἔδωσε μὲ αὐτὸ τὸ χῶμα τοὺς λιγοστοὺς τίμιους ἐργάτες του. Οἱ ἐργάτες τῆς Μεταφυσικῆς ζοῦν μετὰ τὰ μάτια στὴν γῆ τους, ποὺ τὴν ἀγαποῦν καὶ τὴν γνωρίζουν σπιθαμὴ πρὸς σπιθαμὴ, μέρα μετὰ τὴν μέρα, καὶ δὲν τοὺς μένει καιρὸς νὰ κοιτάζουσιν στὸν οὐρανὸ καὶ νὰ κάνουν ὄνειρα.

4. Ἡ Φιλοσοφία εἶναι δύσκολη ἐπιστήμη καὶ δύσκολη δουλειὰ καὶ δὲν ἔχεις ἀπὸ ποῦ νὰ πιαστῇς γιὰ νὰ δημιουργήσης. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ παραδείγματα ἄλλων φιλοσόφων ποὺ προηγήθηκαν ἀποκοτῶν τόση σημασία γιὰ τοὺς φιλοσόφους. Ἡ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας γιὰ τοὺς φιλοσόφους ἔχει ὄχι μόνο οὐσιαστικὴ σημασία, ἀλλὰ, ἀκόμη περισσότερο, ἔχει ἠθικὴ σημασία. Οἱ φιλόσοφοι, χωρὶς μέρος νὰ πιαστοῦν, ἀναζητοῦν σ' αὐτοὺς ποὺ προηγήθηκαν κάποια βεβαιότητα. Γι' αὐτὸ βλέπουμε μετὰ τί ἀγάπη μιλά ὁ Πλάτων γιὰ τὸν Σωκράτη, ὁ Kant γιὰ τὸν Hume, ὁ Husserl γιὰ τὸν Descartes.

Γράφοντας τούτῃ τὴν ἐργασία εἶχα μπροστά μου δύο παραδείγματα Νεοελλήνων φιλοσόφων: Τὸν Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλο καὶ τὸν Βενιαμὶν τὸν Λέσβιο. Σαράντα δύο χρόνια πρὶν ὁ νεαρὸς τότε Ι. Ν. Θ., ἔχοντας μπροστά του τὸ τελευταῖο ἐγχειρίδιο Λογικῆς στὰ ἑλληνικὰ τοῦ Θ. Βορέα καὶ πίσω του χρόνια φιλοσοφικῶν σπουδῶν στὴν Εὐρώπη, ἔγραφε γιὰ τὴν Λογικὴ, γιὰ τὴν Φιλοσοφία τῆς λογικῆς καὶ γιὰ τὴν Λογικὴ στὴν Ἑλλάδα. Ἀπὸ κεῖνο τὸ κείμενο δὲν πῆρα μόνο πολλὰ ἀπὸ τὶς ἀπόψεις τοῦ Ι. Ν. Θ. γιὰ τὴν Λογικὴ καὶ τὴν Φιλοσοφία. Ὁ Ι. Ν. Θ. μιλά γιὰ τὴν σπουδαιότητα τῆς Λογικῆς, γιὰ τὴν εὐθύνη της, γιὰ τὴν σχέση της μετὰ τὴν ζωὴ.

Ἀπὸ τὸ 1932 ὡς σήμερα ἔχουν περάσει σαράντα δύο χρόνια. Μέσα σ' αὐτὰ τὰ χρόνια ἡ Λογικὴ δὲν ἀναπτύχθηκε σοβαρὰ στὴν Ἑλλάδα, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ παραλογικὴ ἔφτασε σὲ μεγάλα ὕψη καὶ πλάτη ἐφαρμογῆς σὲ θεωρία καὶ σὲ πράξη. Μετὰ ἀπὸ σαράντα δύο χρόνια λοιπὸν ἐρχομαι νὰ

χαϊρετήσω τὸν δάσκαλο καὶ νὰ τοῦ πῶ, πῶς τὸ πρόβλημά του συνεχίζει νὰ ζῇ. Τὸ πρόβλημα εἶναι Ἑλλάδα καὶ Λογικὴ, ἢ σύγχρονη Ἑλλάδα καὶ σύγχρονη Λογικὴ, καὶ φαίνεται πιὸ ὀξὺ σὲ δύο σημεία: στὴν σχέση Φιλοσοφίας καὶ Ἐπιστήμης καὶ στὸν «Νεο-ελληνικὸ Νεο-πλατωνισμὸ τῶν δύο Ἐπιπέδων».

Ἀνάμεσα στοὺς Νέο-Ἑλληνες ἐπιστήμονες καὶ Φιλοσόφους ὑπάρχει χάσμα καὶ ὄχι συνεργασία καὶ διάλογος. Οἱ ἐπιστήμονες μας μετὰ πίστη στὴν δύναμη τῶν θεωριῶν τους ἀδιαφοροῦν γιὰ τὶς αἰώνιες συζητήσεις καὶ «ἀερολογίες» τῶν φιλοσόφων καὶ ἀφήνουν τὴν Φιλοσοφία στοὺς φιλολόγους. Οἱ φιλόσοφοι μας μετὰ πίστη στὴν φιλοσοφικὴ ἐργήγορη τοῦ κριτικοῦ «ἐγώ» τοὺς περιφρονοῦν τοὺς ἐπιστήμονες ὡς πεζοὺς καὶ καταδικάζουν ἔτσι τὰ πιὸ καλὰ μυαλὰ τῆς χώρας νὰ πάρουν τὸν δρόμο τῆς τεχνολογίας.

Ἀπ' αὐτὸ τὸ χάσμα καὶ ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἐπιστήμη ὑποφέρουν. Ἐδειξα ἓνα δρόμο μέσα ἀπὸ τὴ σύγχρονη Λογικὴ γιὰ νὰ γεφυρωθῇ τὸ χάσμα, γιὰ νὰ ἐνδιαφερθοῦν οἱ φιλόσοφοι γιὰ κάθε εἶδος ἀλήθεια, καὶ γιὰ νὰ ψάξουν οἱ ἐπιστήμονες γιὰ τὶς θεωρητικὲς βάσεις τῆς ἐπιστήμης τους. Στοὺς ἐπιστήμονες ποὺ ὑποστηρίζουν, ὅτι δὲν χρειάζονται τὴν φιλοσοφία ἀλλὰ τὸ ἐργαστήριον, συμβουλεύω νὰ μελετήσουν τὰ ἔργα τῶν μεγάλων ἐπιστημόνων: τῶν Newton, Mach, Einstein, Bohr, Heisenberg. Στοὺς φιλοσόφους ποὺ πιστεύουν, πῶς ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ φιλοσοφοῦν χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν πορεία τῆς ἐπιστήμης, ἔχω νὰ πῶ ὅτι ὅλοι οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι τῆς Δύσης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Descartes, ὁ Locke, ὁ Hume, ὁ Leibniz, ὁ Kant, ὁ Husserl, ὁ Russell, ὁ Wittgenstein, ἦσαν ἐπιστήμονες ἐνημερωμένοι στὶς τελευταῖες ἐξελίξεις τῆς ἐπιστήμης στὰ χρόνια τους καὶ προσέφεραν πολλὰ καὶ στὴν ἐπιστήμη καὶ στὴν φιλοσοφία. Χωρὶς τὴ φιλοσοφία ἡ ἐπιστήμη γίνεται τεχνολογία. Χωρὶς τὴν ἐπιστήμη ἡ φιλοσοφία γίνεται ἢ ἀερολογία ἢ ποίηση ἢ καὶ τὰ δύο.

Ἐνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἀπτά παραδείγματα τῆς κακῆς ἐπίδρασης ποὺ ἔχει ἡ λανθασμένη Λογικὴ καὶ Μεταφυσικὴ εἶναι ἡ νεοελληνικὴ ψύχωση μετὰ τὶς «Ἰδέες». Ἀπὸ τότε ποὺ εἴμασταν παιδιὰ ἀκοῦμε, μιλοῦμε, γράφουμε γιὰ τὶς Ἰδέες. Τὰ πιὸ φιλοσοφικὰ μαθήματα στὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα, ἢ ἐκθεση Ἰδεῶν καὶ ἡ ἠθικὴ, ξοδεύουν τὸν καιρὸ τους στὸ νὰ μιλοῦν αἰῶνια γιὰ τὶς Ἰδέες. Μέσα λοιπὸν στὴν τάξη μάθαμε νὰ μιλοῦμε καὶ νὰ συνδέουμε μετὰ ρητορεία καὶ χωρὶς ἐπιχειρήματα μεγάλες Ἰδέες. Μέσα στὴν τάξη ἢ εὐτυχία συνδεόταν μετὰ τὴν δικαιοσύνη καὶ ἡ δικαιοσύνη μετὰ τὴν γενναίότητα καὶ τὸν πατριωτισμὸ καὶ ἡ τιμιότητα μετὰ τὴν ἐργασία. Ἐξω ὅμως ἀπὸ τὴν τάξη ἡ Ἑλλάδα ἔπαυε νὰ εἶναι ἰδέα καὶ γινόταν πραγματικότητα. Ἐκεῖ, στὸν κόσμον τῶν κατηγορουμένων, ὄχι τῶν ἐννοίων, ὁ δίκαιος δὲν ἦταν

εὐτυχισμένος, οὔτε ὁ τίμιος ἔβρισκε ἀνταπόδοση, ὁ πατριώτης δὲν ἦταν δοξασμένος. Μάθαμε λοιπὸν ἔτσι νὰ ζοῦμε σὲ δύο ἐπίπεδα. Στὸ ἓνα ἐπίπεδο ἡ ἰδέα τῆς δικαιοσύνης στεφανώνεται ἀπὸ τὴν ἰδέα τῆς εὐτυχίας, στὸ ἄλλο ὁ δίκαιος ὑποφέρει. «Ἐτσι καὶ ἡ ἠθικὴ μας πάντοτε ντυνόταν τὰ χρώματα τοῦ ἀσκητισμοῦ. «Ὁ ἠθικὸς ἄνθρωπος πρέπει νὰ εἶναι μόνος ξεχασμένος σ' ἓναν ἄλλο κόσμο : ὁ δίκαιος ζῇ μὲ τὴν πίστη του», ἀκοῦμε. Καὶ ὅπωςδήποτε εἶναι κάποια παρηγορία, ὅσο μικρὴ κι ἂν εἶναι, νὰ ξέρης ὅτι ἡ ἰδέα τῆς δικαιοσύνης στεφανώνει τὴν ἰδέα τῆς Ἑλλάδας, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες εἶναι ἀδικημένοι, ἢ ὅτι ἡ ἰδέα τῆς δημοκρατίας εἶναι στενὰ δεμένη ἀπὸ χιλιάδες χρόνια μὲ τὴν ἰδέα τῆς Ἑλλάδας, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες ἦταν ἀλυσσοδεμένοι. Ὅμως αὐτὴ ἡ παρηγορία εἶναι μικρὴ καὶ στὸ μέτρο τῆς ἀνῆθικη! Ὅσο περπατοῦμε κοιτάζοντας στὰ σύννεφα τὶς ἰδέες, ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ σκοντάψουμε καὶ θὰ δοῦμε τὴν γῆ ἀπὸ ἀθέμιτα μικρὴ ἀπόσταση.

Δὲν εἶναι ἀνάγκη ἡ Ἑλλάδα νὰ γίνῃ ἰδέα γιὰ νὰ γίνῃ ὁμορφη. Ἡ Ἑλλάδα εἶναι πραγματικότητα, εἶναι μιὰ χούφτα Ἕλληνες σὲ μιὰ σπιθαμὴ γῆς ἀνάμεσα σὲ χιλιάδες λαοὺς καὶ μέσα ἀπὸ χιλιάδες χρόνια. Εἶναι καιρὸς νὰ διορθώσουμε τὴν λογικὴ μας, νὰ ξεχάσουμε τὶς ἔννοιες καὶ νὰ κοιτάξουμε τὰ κατηγορούμενα. Νὰ μάθουμε, ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἔννοιες, ὅπως τῆς δικαιοσύνης, ἀλλὰ ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού ἐνδέχεται νὰ εἶναι δίκαιοι ἢ ἀδίκιοι, δικαιωμένοι ἢ ἀδικημένοι. Ὅταν καταλάβουμε ἀπὸ μικρὰ παιδιὰ, πὼς τὰ κατηγορούμενα δὲν ὑπάρχουν ἀπὸ μόνον τοὺς σ' ἓνα βασίλειο ἰδεῶν, ἀλλὰ ὑπάρχουν μόνο μέσα στὰ συγκεκριμένα ὑποκείμενα, τότε ἀποκοτοῦμε εὐθύνῃ νὰ φροντίσουμε ὥστε τὸ ὑποκείμενό μας νὰ ἔχῃ τὰ σωστά κατηγορούμενα. Ὅταν ξεχάσουμε τὴν Ἑλλάδα ὡς ἰδέα καὶ τὴν δικαιοσύνη ὡς ἰδέα, τότε θὰ μάθουμε ὅτι εἶναι εὐθύνῃ τοῦ καθενὸς νὰ συνδέσῃ στὸ ἄτομό του τὰ δύο κατηγορούμενα, πού χωρὶς αὐτὸν δὲν ὑπάρχουν : νὰ εἶναι Ἕλληνας καὶ νὰ εἶναι δίκαιος. Ὅταν μάθουμε νὰ ὀρίζουμε τὴν Ἑλλάδα ὡς πραγματικὸ σύνολο κατὰ πλάτος καὶ ὄχι ὡς ἰδέα κατὰ βάθος, τότε ἡ σύνθεσις δὲν θὰ εἶναι ἀνάμεσα σὲ δύο ἰδέες, ἀλλὰ θὰ ἔχῃ στὴν σκέψη μας τὴν μορφή (x) (ExΔx) ἢ ~ (Ex) (Ex. ~Δx). Μ' ἄλλα λόγια : «Δὲν ὑπάρχει Ἕλληνας, πού νὰ εἶναι ἀδικημένος». Ἡ εὐθύνῃ αὐτὴ τοῦ «νομιναλισμοῦ» εἶναι στὰ χέρια μας. Μ' ὅλα τοῦτα τὰ θεωρητικὰ λόγια κινδυνεύω νὰ πέσω στὸν λάκκο πού ἄνοιξα. Γιὰ τοῦτο μιᾶς πιὸ συγκεκριμένα. Πρέπει νὰ συνδέσουμε ἐπιστήμῃ καὶ φιλοσοφίᾳ τὴν χώρα μας. Νὰ διδάξουμε τὴν φιλοσοφίᾳ ξεχωριστὰ ὡς εἰδικὸ ἐπιστημονικὸ κλάδο, ὄχι ὡς ὑποχρεωτικὸ μάθημα τῆς Φιλολογίας. Ταυτόχρονα οἱ ἐπιστήμονές μας πρέπει νὰ διδάσκονται Φιλοσοφίᾳ τῆς ἐπιστήμης τους. Οἱ μαθηματικοὶ Φιλοσοφίᾳ τῶν Μαθηματικῶν καὶ Λογικῇ, οἱ φυσικοὶ Φιλοσοφίᾳ τῆς ἐπιστήμης, οἱ φιλόλογοι, ἀνάλογα μὲ τὴν κατεύθυνσή τους, κλασσικὴ Φιλοσοφίᾳ, Φιλοσοφίᾳ τῆς Ἱστορίας, Αἰσθητικῇ, Φιλοσοφικῇ Ψυχολογίᾳ. Ταυτόχρονα οἱ

καθαρὰ φιλόσοφοι πρέπει νὰ ἀναλάβουν στὰ γυμνάσιά μας τὸ μάθημα τῆς ἐκθέσεως ἰδεῶν, γιὰ νὰ διδάξουν στοὺς μαθητὲς νὰ σκέφτονται καὶ νὰ κάνουν ἐπιχειρήματα, νὰ πιστεύουν δύσκολα, ἀλλὰ μὲ δύναμη. Γενικὰ νὰ τροποποιήσουμε τὴν στοιχειώδη καὶ μέση ἐκπαίδευση μὲ βάση ὄχι τὴν εὐκολὴ πίστη, πού γρήγορα θρυμματίζεται, ἀφήνοντας χῶρο γιὰ κυνισμό καὶ ἀπεριόριστη ἀπιστία, ἀλλὰ μὲ βάση τὴν λογικὴ καὶ τὴν ἀκριβῆ πίστη τῆς μεταφυσικῆς ὑποχρέωσης. Ὅταν ξέρουμε λογικῇ, τότε ξέρουμε τὰ ἀποτελέσματα τῶν πράξεών μας καὶ τὰ λογικὰ συμπεράσματα τῶν θεωριῶν μας καὶ τῶν πιστεῶν μας. Ὅταν μάθουμε νὰ φιλοσοφοῦμε, τότε καὶ ἀναγνωρίζουμε τὰ ὅριά μας, τὶς ὑποχρεώσεις μας καὶ τὶς εὐθύνες μας.

Οἱ φιλόσοφοι, ἀκόμα καὶ οἱ πιὸ ρεαλιστές, μὲ τὶς πράξεις τους καὶ τὶς θεωρίες τους μίλησαν γιὰ τὴν σπουδαιότητα τῆς φιλοσοφικῆς ζωῆς. Καὶ γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ γιὰ τὸν Πλάτωνα ἡ φιλοσοφικὴ ζωὴ εἶναι ἡ πιὸ ἠθικὴ καὶ ἡ πιὸ εὐτυχισμένη. Ὅμως ποτὲ δὲν δώσαμε τὴν εὐκαιρίᾳ στὴν Φιλοσοφίᾳ νὰ δείξῃ τὴν δύναμή της. Ἡ Φιλοσοφία εἶναι δύσκολη, ἀλλὰ πρέπει νὰ περιορίσουμε τὸν φιλοσοφικὸ μας ἀριστοκρατισμὸ καὶ ν' ἀφήσουμε τὴν Φιλοσοφίᾳ νὰ δουλέψῃ στὸ μέτρο της σ' ὅλες τὶς ἡλικίες καὶ σ' ὅλες τὶς τάξεις. Γιατί ἂν δὲν δουλέψῃ ἡ φιλοσοφία, τότε τὴν θέση της παίρνει ἡ προπαγάνδα καὶ ὁ φανατισμός. Στοὺς πλατωνιστὲς πού προτιμοῦν μ' ὅλα αὐτὰ τὴν ὁμορφίᾳ τῶν δύο ἐπιπέδων καὶ ἀγαποῦν τὶς ἰδέες τόσο πού δὲν γίνεται νὰ τὶς ἐγκαταλείψουν, θὰ ἤθελα νὰ τοὺς πῶ νὰ θυμηθοῦν, ὅτι ὁ Πλάτων τρεῖς φορὲς ταξίδεψε στὴν Σικελία γιὰ νὰ κἀνῃ τὰ δύο ἐπίπεδα ἓνα, γιὰ νὰ φέρῃ τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν στὴ γῆ. Ἀπέτυχε καὶ τὶς τρεῖς φορὲς καὶ ὁ θεὸς Πλάτων ἔφτασε στὸ χαμηλὸ σημεῖο γιὰ ἓναν Ἀθηναῖο νὰ πωληθῇ ὡς δοῦλος. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε λοιπὸν τὸ γηραιὸ Πλάτωνα, πού γράφει τοὺς «Νόμους» του. Στοὺς «Νόμους» δὲν μένει πιά οὔτε ἰδεατὴ πολιτεία, οὔτε διαλεκτικὴ τῶν ἰδεῶν, οὔτε Σωκράτης. Μένει ὁμοῦς ὁ Πλάτων.

Ἡ συγκινητικὴ εἰκόνα τοῦ Πλάτωνος συνδέεται μέσα μου μὲ ἄλλη μιὰ ζωντανὴ εἰκόνα, πού μοῦ ἔκανε τὴν ἴδια ἐντύπωση. Μὲ σκανδαλιστικῇ, κυνικῇ θὰ λέγαμε γιὰ τὴν ἐποχὴ μας, εἰλικρίνεια ὁ Περικλῆς στὸν «Ἐπιτάφειο» λόγῳ του, παρηγορεῖ τοὺς συγγενεῖς τῶν πεσόντων μὲ μοναχὴ παρηγοριὰ τὴν ἀλήθεια. Γιὰ τοὺς ὑπεύθυνους ἀνθρώπους ἡ ἀλήθεια εἶναι ἡ πιὸ δυνατὴ παρηγορία, γιὰ τοὺς φιλοσόφους ἡ ἀλήθεια εἶναι περισσότερο ἀπὸ παρηγορία. Εἶναι οἱ λίγοι κόκκοι χρυσοῦ, πού ξεχώρισαν μὲ τὰ μάτια καρφωμένα στὸ κόσκινο καὶ στὴν λάσπη μέσα σ' ἓνα ὁλόκληρο ποτάμι ἐμπειρίας. Ἡ τόσο πολῦτιμη ἀλήθεια λοιπὸν εἶναι ἡ μεγαλύτερη τιμὴ πού μπορεῖ νὰ κἀνῃ κανένας σ' ἓναν φιλόσοφο. Καὶ μὲ αὐτοὺς τοὺς ἐλάχιστους κόκκους ἀλήθειας ἔρχομαι νὰ χαιρετίσω καὶ νὰ τιμήσω τὰ ἑβδομήντα πέντε χρόνια τοῦ Νέο - Ἑλλήνα Φιλοσόφου, τοῦ Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου.